

-๖-

มีสมาธิใช้ปัญญา

ดังที่กล่าวไว้แล้วว่า หลังจากท่านอาจารย์โหมความเพียรในพรรษาที่ ๑๐ จนจิตได้เจริญขึ้นเรื่อย ๆ สมาธิของท่านมีความแนบแน่นมั่นคง แต่ท่านก็ติดสมาธินี้อยู่ถึง ๕ ปีเต็ม ยังไม่ได้ก้าวเข้าสู่ปัญญา จนกระทั่งหลวงปู่มั่นได้ไล่ให้ออกจากสมาธิ ท่านจึงมีความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรมยิ่งขึ้นไปอีก ดังจะเห็นได้จากเทศน์ของท่านที่ได้รวบรวมมา

ในเทศน์ของท่านอาจารย์ที่อ่านในหนังสือต่าง ๆ จึงพบว่า ท่านสอนและเตือนบรรดาศิษย์อยู่เสมอให้ระวังว่าจะติดสมาธิจนกระทั่งวันตาย

ติดสมาธิ

“...เพราะสมาธินี้เป็นความสุขที่พอจะให้ติดได้ถึงติดได้คนเรา ความสุขในสมาธิก็พออยู่พอกินแล้ว จิตใจไม่ฟุ้งซ่านรำคาญ พอจิตหยั่งเข้าสู่ความรู้อันเดียวแน่วอยู่อย่างนั้น ไม่อยากออกยุ่งกับอะไรเลย ตาไม่อยากมองดู หูไม่อยากฟัง มันเป็นการยุ่งกวนรบกวนจิตใจของเราให้กระเพื่อมเปล่า ๆ

เมื่อจิตได้แน่วแน่อยู่ในสมาธินั้น อยู่สักกี่ชั่วโมงก็อยู่ได้ นี่ละมันติดได้อย่างนี้เอง สุตท้ายก็นึกว่าความรู้ที่เด่น ๆ อยู่นี้เองจะเป็นนิพพาน อันนี้จะเป็นนิพพาน จ่อกันอยู่นั้นว่าจะจะเป็นนิพพาน ๆ สุตท้ายมันก็เป็นสมาธิอยู่อย่างนั้นละจนกระทั่งวันตาย ก็จะต้องเป็นสมาธิและติดสมาธิจนกระทั่งวันตาย ถ้าไม่มีครูบาอาจารย์มาจุดมालาก ผมเองก็คือ หลวงปู่มั่นมาจุดมालาก เฝือกกันเสียจนตาดำตาแดง จนกระทั่งพระทั้งวัดแตกฮือกันมาเต็มอยู่ใต้ถุน นี่เพราะฟังการโต้กับหลวงปู่มั่น ไม่ใช่โต้ด้วยทฐิมานะอวดรู้อวดฉลาดนะ โต้ด้วยความที่เราก็อ้างใจว่าจริงอันหนึ่งของเรา ท่านก็จริงอันหนึ่งของท่าน สุตท้ายก็หัวเราแตกเพราะท่านรู้นี้ เราพูดทั้ง ๆ ที่กิเลสเต็มหัวใจ แต่เข้าใจว่าสมาธินี้มันจะเป็นนิพพาน แล้วสุตท้ายก็ท่านมาไล่ออก...”

(ความลึกลับซับซ้อนของจิตวิญญาณ หน้า ๓๔๑)

สุขในสมาธิเหมือนเนื้อติดฟัน

“...ที่แรกไปหาท่านเมื่อไร ท่านถามว่า ‘สบายดีหรือ สงบดีหรือ’ ‘สงบดีอยู่’ เราก็ออย่างนี้ ท่านก็ไม่ว่าอะไร พอทานเข้า ๆ ก็อย่างว่านั่นแหละ ‘เป็นยังไงท่านมหา สบายดีหรือใจ’ ‘สบายดีอยู่ สงบดีอยู่’ ‘ท่านจะนอนตายอยู่นั้นหรือ’ ฟังซิ ทีนี้ขึ้นละนะ พลิกเปลี่ยนไปหมดสีหน้าสีตาอะไร แสดงท่าทางออกหมดแล้วนะนี่ จะเอาเต็มทีละ จะเขกเต็มทีละ ‘ท่านจะนอนตายอยู่นั้นหรือ’ ท่านว่า ‘ท่านรู้ไหมสุขในสมาธิเหมือนกับเนื้อติดฟัน ท่านรู้ไหม สมาธิก็เหมือนกับเนื้อติดฟันนั่นแหละ มันสุขขนาดไหน เนื้อติดฟัน ท่านรู้ไหม?’ นี่เราไม่ลืมนะ จากนั้นมา ‘ท่านรู้ไหมว่าสมาธิทั้งแท่งนั่นละคือตัวสมุทัยทั้งแท่ง ท่านรู้ไหม?’ นั่น

ตรงนี้นั่นก็ต่อยกับท่านอีก ดูซิ ‘ถ้าหากว่าสมาธิเป็นตัวสมุทัยแล้ว สัมมาสมาธิจะให้เดินที่ไหน’ นั่นเอาซิไต่ท่าน ‘มันก็ไม่ใช้สมาธิตายนอนตายอยู่อย่างนี้ซิ สมาธิของพระพุทธเจ้าสมาธิต้องรู้สมาธิ ปัญญาต้องรู้ปัญญา อันนี้มันเอาสมาธิเป็นนิพพานเลย มันบ้ำสมาธินี้’ นั่นเห็นไหมท่านใส่เข้าไป ‘สมาธินอนตายอยู่นี้หรือเป็นสัมมาสมาธินะ เอ้า ๆ พุดออกมาซิ’ มันก็ยอมละซิ

พอออกจากท่านไปแล้ว โห นี่เราไปเก่งมาจากทวีปไหนนี่ เรามามอบกายถวายตัวต่อท่านเพื่อศึกษาอรรถศึกษาธรรมหาความจริง ทำไมวันนี้จึงมาได้กับท่าน ยิ่งกว่ามวยแถมเปี่ยนเขานี้ มันเป็นอย่างนี้ เรานี้มันไม่เกินครูเกินอาจารย์ไปแล้วหรือ และท่านพูดนั้นท่านพูดด้วยความหลงหรือใครเป็นคนหลงละ เอาละที่นี้ย่อนเข้ามาหาตัวเอง ถ้าไม่ตั้งใจประพฤติปฏิบัติตามที่ท่านสอนนี้ มาหาท่านทำไม ถ้าว่าเราวิเศษวิโสแล้วทำไมเราจึงต้องมาหาครูบาอาจารย์ที่ตนว่าไม่วิเศษละ แต่เราก็ไม่เคยดูถูกท่านแหละ นี่หมายความว่าตีเจ้าของ ย่อนขึ้นมาเช่นเจ้าของ...”

(ความลึกลับซับซ้อนของจิตวิญญาณ หน้า ๓๔๒-๓๔๓)

ปัญญาเริ่มก้าวเดิน

“...สุดท้ายก็ออกก้าวทางด้านปัญญา เมื่อก้าวทางด้านปัญญามันก็ผิงเลยทีนี้ ไม่ผิงยังไงก็สมาธิพอตัวแล้ว ถ้าเป็นประเภทอาหารก็คือว่า ผักก็มี เนื้อก็มี ปลาก็มี อะไร ๆ เครื่องทำครัวมีหมดแล้ว จะทำให้เป็นแกงเป็นอะไรก็ได้ เป็นหุงเป็นต้มอะไรก็ได้

หมด เพราะเครื่องที่จะทำครัวมันครบแล้ว เป็นแต่เพียงว่าเอามาแซ่ไว้เฉยๆ ต่อไปสิ่งเหล่านี้ก็จะเน่าเฟะไปละซี มันไม่เป็นแกงให้

อันนี้ก็เหมือนกัน สมาธิก็เหมือนกับเครื่องครัวที่เราเอามาพร้อมแล้วนั้น แต่ไม่ปรุงให้เป็นสติปัญญาให้เป็นมรรคผลนิพพานขึ้นไป มันก็ไม่ใช่ละซี ที่นี้พอออกทางด้านปัญญาเท่านั้นก็ผิงเลยที่นี้ เพราะพร้อมอยู่แล้วนี่ สมาธิพร้อมอยู่แล้ว เครื่องทำครัวพร้อมหมดแล้ว จะทำให้เป็นแกงประเภทได้อาหารประเภทใด มันพร้อมแล้วๆ นี่ก็เหมือนกัน เอ้า จะพิจารณาทางด้านปัญญา จะพิจารณาอย่างไร มันพร้อมแล้วนี่ เพราะสมาธิหนุนตัวอยู่เต็มที่แล้ว ทำไมจึงจะมากินสมาธิว่าเป็นมรรคผลนิพพาน ทำไมจึงมากินผักกินหญ้าเข้าใจว่าแกงละ ทั้งๆ ที่ยังไม่ได้ปรุงเป็นแกง นั้นพืดกัน เจ้าของนั้นแหละ...”

(ความลึกลับซับซ้อนของจิตวิญญาณ หน้า ๓๔๒-๓๔๓)

ตำหนิสมาธิว่านอนตายอยู่เฉยๆ

“...พอออกทางด้านปัญญาเท่านั้นมันก็รู้เรื่องราว ฆ่ากิเลสตัวนั้นได้ ตัดกิเลสตัวนี้ได้โดยลำดับๆ เกิดความตื่นเนื้อตื่นตัวขึ้นมา โอ้ เราอยู่ในสมาธิเรานอนตายอยู่เฉยๆ มากี่ปีก็เดือนแล้วไม่เห็นได้เรื่องได้ราวอะไร คราวนี้ก็เร่งทางปัญญาใหญ่ หมุนตัวทั้งกลางวันกลางคืนไม่มีห้ามล้าบ้างเลย แต่ผมมันนิสัยโลดโผนนะ ถ้าไปแ่งไหนมันไปแ่งเดียว พอดำเนินทางปัญญาแล้วมันก็มาตำหนิสมาธิว่านอนตายอยู่เปล่าๆ ความจริงสมาธิก็เป็นเครื่องพักจิต ถ้าพอดีจริงๆ ก็เป็นอย่างนั้น นี่มันกลับมาตำหนิสมาธิว่านอนตายอยู่เปล่าๆ ก็ปีไม่เห็นเกิดปัญญา...”

(เข้าสู่แดนอวกาศของจิตของธรรม หน้า ๖๕)

“...เดินจงกรมไม่รู้จักหยุด เดินตั้งแต่เช้าตั้งแต่ฉันจ้งหันแล้วจนกระทั่งถึงปิดกวาดฟังซี ไม่ได้รู้ว่าเหนื่อยว่าอะไร เพราะมันหมุนตัวๆ อยู่เนี่ย งานอยู่เนี่ย เดินไปบางที่เดินจงกรมเนี่ย โนนเซซัดเข้าไปโน่น โครมครามโน่น เพราะจิตมันไม่ออก ตาก็มีดมัวไปหมดละซี มีแต่ซาก้าวไปๆ ก็เข้าไปโน่น แล้วออกมาอีกเอาอีกอยู่เนี่ย คำว่าน้ำท่าอะไรๆ ไม่สนใจทั้งนั้นเมื่อถึงชั้นมันตะลุมบอนกัน นี่ละปัญญาเป็นอย่างนั้น...”

(ความลึกลับซับซ้อนของจิตวิญญาณ หน้า ๓๔๓)

“...การเดินทางถ้าอยู่ในวงหมู่เพื่อน เช่นมาอยู่บ้านหนองผืออย่างนี้ ผมจะเดินทางมาให้หมู่เพื่อนเห็นไม่ได้ โน่นต้องเวลาสกัด ๔ ทุ่ม ๕ ทุ่มล่วงไปแล้ว หมู่เพื่อนเจียบหมดแล้วถึงจะลงเดินทางกลางวันก็เข้าไปอยู่ในป่าโน่น ถ้าวันไหนออกมาแต่เช้า เช่น ๕ โมงเย็นออกมาอย่างนี้ ก็เข้านั่งสมาธิเสียในกุฏิ จนกระทั่งหมู่เพื่อนเจียบไปหมดแล้วถึงจะลงทางจงกรม เป็นนิสัยอย่างนั้นมาตั้งเดิม ไม่ให้ใครมาเห็นการประกอบความเพียรของเราว่ามากน้อยขนาดไหน แต่ธรรมดาใครก็รู้ ทางจงกรมจนเป็นขุมเป็นเหวไปใครจะไม่รู้ เดินทางก็ชั่วโมงมันถึงจะเป็นขนาดนั้น อยู่ในป่าก็ตั้งอยู่ในวัดก็ตีมองดูก็รู้ แต่หากนิสัยเป็นอย่างนั้น ถ้าภาษาอีสานเขาว่านิสัยคนหลักความ ลักๆ ลอบๆ ทำอยู่คนเดียว แต่เรามันไม่สนิทใจที่จะทำความเพียรให้ใครๆ เห็นอย่างโจ่งแจ้ง...”

(เข้าสู่แดนนิพพาน หน้า ๑๒๑)

หลงสังขาร

“...พอปัญญาก้าวแล้วก็ยังกลับไปสูกับท่านอีกนะ คือเวลามันออกทางด้านปัญญานี้เอาอีกแล้ว กลางคืนไม่ได้นอน บางคืน ๒ คืน ๓ คืน มันไม่ยอมนอนกลางวันยังไม่ยอมนอนอีก เอ้า กูนี้จะตายละนะ ว่าเจ้าของกูนี้มันจะตายละนะ มันยังงี้ บทเวลานอนอยู่ในสมาธิมันก็อยู่อย่างนั้น ทีนี้เวลาออกก็ออกอย่างนี้ทำงี้ แล้วก็ขึ้นไปหาท่านอีก นี่พ่อแม่ครูอาจารย์ว่าให้ออกทางด้านปัญญา เวลานั้นมันออกแล้วนะ ถึงขนาดที่ว่าไม่ได้นอน ๒-๓ คืนแล้วนี่นะ กลางวันมันยังไม่นอนอีก ‘นั่นละ มันหลงสังขาร’ ‘ถ้าไม่พิจารณามันก็ไม่รู้นี่นา’ ‘นั่นละ บ้าสังขาร บ้าหลงสังขาร แล้วก็เอาใหญ่เลย’ พอคราวนี้หมอบเลยนะ ฐู่เห่าค้อยหมอบลง ทีนี้มันอาจจะถูกอย่างที่ท่านว่านั่นแหละ เรานึกในใจนะ ทีนี้ก็นิ่ง พอออกไปก็ ถึงอย่างนั้นก็ตามเถอะ มันก็หมุนตัวๆ ของมันเหมือนกัน แต่บทเวลามันจะตายจริงๆ ก็เข้าสมาธิด้วยการบังคับนะ ถ้าธรรมดาแล้วมันจะไม่ยอมเข้าเพราะเห็นว่าไม่ได้งาน มันไม่พอดินะ เห็นว่าสมาธินี้นอนตายอยู่เฉยๆ มันไม่เห็นได้ผลได้ประโยชน์อะไร นอนตายอยู่เฉยๆ สมาธิ ปัญญาต่างหากได้ผล ว่างั้น

ทีนี้ก็จะเอาปัญญาแบบไม่หยุดอีกแหละ ว่าการทำงานได้งาน การพักไม่ได้งานก็ไม่พัก...จะทำแต่งงาน ก็ตายอีกเหมือนกัน ทีนี้เวลามันเต็มที่ได้เต็มฐานแล้วจะไปไม่รอด เพราะมันอ่อนไปหมดสกลกาย การทำงานด้วยปัญญา การคิดด้วยปัญญาเป็นอัตโนมัติก็ตาม แต่ก็เป็งานของจิตควรที่จะได้พัก เห็นว่ามันหนักเกินไปแล้วก็บังคับ ถึงขนาดที่

ได้บริการมะ พุโทฯ ถีบไม่ยอมให้ออก คือออกจะทำงาน ไม่ใช่ออกฟังชานรำคาญ ไปที่ไหนนะ ออกจะออกไปทำงานที่ทำไมยังไม่เสร็จ บังคับไว้ๆ จนกระทั่งถึงสุดท้ายจิตใจลงแนว เจ็บเลย และปรากฏว่ากำลังวังชานี้ โอ้โห เพิ่มขึ้นมา ทีนี้เลยพูดไม่ถูกนะ

เมื่อใจมีกำลังในการพักสมาธิแล้ว พอถอนเท่านั้นละโดดผิงใส่งานเลย ทีนี้เหมือนกับเราได้พักผ่อนนอนหลับแล้ว นี่พูดถึงการงานนะ หรือได้รับประทานอาหารมีกำลังวังชาแล้วทำงานทำการ งานชิ้นนั้นแหละแต่มันเสร็จได้อย่างรวดเร็ว นี่ก็เหมือนกันไม้ท่อนนั้นแหละ ปัญญาอันนี้แหละ ฟันลงไปมันขาดสะบั้นลงไปเลยเพราะปัญญาได้พักตัว แต่ถ้าไม่จำเป็นจริงๆ มันไม่อยากจะพักนะ ต้องฝืนเอาเฉยๆ แม้ระลึกถึงคำของท่านพูด มันหลงสังขารนั้นอยู่เสมอ แต่อำนาจแห่งการเพียรในการพิจารณานี้มีกำลังมากกว่า มันถึงไม่ยอมพักง่ายๆ...”

(ความลึกซึ้งซับซ้อนของจิตวิญญาณ หน้า ๓๔๓-๓๔๔)

กรรมฐาน ๔๐ เป็นได้ทั้งอารมณ์แห่งสมณะและวิปัสสนา

“...ครูบาอาจารย์ทั้งหลายก็ดี หรือนับตั้งแต่พระสาวกทั้งหลายลงมาก็ดี ท่านหลุดพ้นด้วยอำนาจแห่งกรรมฐาน ๔๐ นี้ทั้งนั้นแหละ กรรมฐาน ๔๐ นี้แลเป็นธรรมที่สร้างจิตท่านให้มีความสงบร่มเย็น ต่อจากนั้นไปก็สร้างทางด้านปัญญาให้รู้แจ้งแทงทะลุไป ไม่พ้นจากกรรมฐานที่กล่าวมาเหล่านี้เลย เพราะกรรมฐาน ๔๐ นี้ไม่ใช่จะเป็นอารมณ์แห่งสมณะอย่างเดียว ยังเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาได้ด้วย เมื่อจิตควรแก่วิปัสสนาแล้วจะเป็นวิปัสสนาไปได้โดยไม่ต้องสงสัย

ในขณะที่จิตยังไม่เป็นปัญญา จิตยังไม่เป็นวิปัสสนา ก็เอาธรรมเหล่านี้แลมาอบรมจิตใจด้วยความเป็นสมณะ คือเพื่อความสงบของใจ พอจิตก้าวเข้าสู่ปัญญาแล้ว ธรรมที่เคยเป็นอารมณ์แห่งสมณะนี้แล จะแปรสภาพเป็นอารมณ์แห่งวิปัสสนาไปได้โดยไม่ต้องสงสัย นี่แหละหลักใหญ่อยู่ตรงนี้...”

(ความลึกซึ้งซับซ้อนของจิตวิญญาณ หน้า ๕๑)

ท่านอาจารย์มั่นเพียบทางขั้นธ-ท่านเพียบทางจิต

“...พ่อแม่ครูอาจารย์ท่านพูดผมไม่ได้ลืมนะ เวลาลงอุโบสถสังฆกรรมตอนบ้ายโมง เพราะพระมีจำนวนมากมายจากที่ต่าง ๆ ต้องเอาบ้ายโมงเป็นเวลาฟังปาฏิโมกข์ เช่น

อย่างวัดนี้เป็นศูนย์กลาง วัดนั้นๆ เต็มไปหมดในตำบลแถวนั้น ฉันจึงหันแล้วต่างองค์ต่างมา พระ ๕๐-๖๐ ส่วนแฉกรที่ติดตามพระมาไม่นับ ท่านพูดเสมอเรื่องความตั้งอกตั้งใจ เรื่องการอยู่ด้วยกันไม่ใช่เป็นของจริงถาวร ธรรมเท่านั้นเป็นสิ่งที่ควรยึดอย่างมั่นคงอย่างตายใจท่านว่า ครูอาจารย์เป็นของไม่แน่นอน อย่างอนใจว่าได้มาอยู่กับครูกับอาจารย์แล้วว่าท่านจะอยู่ตลอดไปกับเรา หนักเข้าๆ ท่านก็เปิดออกมา ‘ใครจะเข้มแข็งความพากความเพียรอะไรก็ให้เข้มแข็ง มีความรู้ความเป็นอะไรภายในจิตใจ เอ้า ให้มาถามมาเล่าให้ฟัง ภิกษุเฒ่าจะแก้ให้’ นั่นท่านว่าท่านภิกษุเฒ่าๆ ‘นี่เวลาภิกษุเฒ่าตายแล้วยากนะ ใครจะแก้เรื่องจิตใจทางด้านจิตตภาวนา นี่ไม่นานนะ’ ท่านย้าลง ‘ไม่เลย ๘๐ นะ’ นั่นฟังซิ ท่านรู้ล่วงหน้าไว้หมดแล้ว ย่นเข้าไปๆ ท่านจนนับข้อมือให้ดู นี่เวลานี้อายุก็เท่านั้นแล้ว และนับไปเท่านั้นๆ พอถึงจุด ๘๐ ‘ก็นี่มันนานอะไร พากันมานอนใจอยู่ได้หรือ’ ถึงขนาดนั้นนะท่านพูด พูดเปิดใจเทียว ลูกศิษย์ลูกหาใครจะไปว่าท่านโอ้อวด พระแฉกรก็ไม่มีกิเลสเครื่องโอ้อวดภายในใจ ก็มีแต่สลดสังเวชเท่านั้น ‘จะตั้งหน้าตั้งตาปฏิบัติก็แรง’ ท่านว่า

ไอ้เราเองก็เหมือนกับว่าจิตนี้มันสั้นริ๊งๆ อยู่ พอได้ย่นอย่างนั้นแล้วความเพียรก็หนัก เวลาครูบาอาจารย์ยังมีชีวิตอยู่เราก็ได้ฟังพาอาศัยร่วมเงาท่านแก้ข้อธรรมข้อธรรมที่สงสัย ก็แรงความเพียรเข้าเต็มที่ๆ พอท่านย่างเข้า ๘๐ ปี ท่านก็เริ่มป่วยแหละ พอป่วยแล้วท่านบอกไว้เลยเชียว แน่ฟังซิ ซึ่งท่านเคยป่วยเคยไข้มาไม่รู้กี่ครั้งก็ทน เป็นไข้มาลาเรียเป็นไข้อะไร ท่านไม่เคยพูดถึงเรื่องเป็นเรื่องตาย แต่พอเป็นคราวนี้เพียงเริ่มเป็นเท่านั้นไม่ได้มากอะไรเลย ท่านบอกว่าผมเริ่มป่วยมาตั้งแต่วันขึ้นนี้แหละ เพราะเราอยู่อำเภอวาริชภูมิ เราไปถึงวันแรมค่ำหนึ่ง ท่านป่วยวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๔ ผมจำได้ขนาดนั้นนะ

วันแรมค่ำหนึ่งเราก็ไปถึงท่าน ‘ผมเริ่มป่วยตั้งแต่วันขึ้น’ วันขึ้นก็หมายถึงวันขึ้น ๑๔ ค่ำ ‘นี่ป่วยครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้ายนะ ไม่หาย ยาจากเทวดาชั้นพรหมไหนๆ ก็มาเถอะ’ ท่านว่า ‘ไม่มียาขนานใดในโลกนี้จะมาแก้ให้หาย ไข้จึงเป็นไข้สุดท้าย แต่ไม่ตายง่ายนะ เป็นโรครุทรมาน เขาเรียกว่าโรคคนแก่ อย่าไปหาหยุกหายามาใส่มารักษา มันเป็นไปตามสภาพของขั้นนี้แหละ’ ท่านว่าอย่างนั้น ‘เอามารักษาที่เหมือนกับใส่ปุ๋ยแล้วรดน้ำไม้ที่ตายยืนต้นแล้วนั้นแหละ จะให้มันผลิดอกออกใบออกผลเป็นไปไม่ได้ ยิ่งแต่เวลาของมันเหลืออยู่ที่จะล้มลงจมแผ่นดินเท่านั้น นี่ก็อยู่แต่มันยังไม่ล้มเท่านั้นเอง จะให้หายด้วยยาไม่หายนะ’ นี่เพียงเริ่มเป็นเท่านั้นท่านบอกแล้ว แน่ไหมท่านอาจารย์ มัน ฟังซิ ผมถึงได้กราบสุดหัวใจผม ท่านเปิดออกมาอย่างนั้น ไม่มีอะไรผิด อย่างเข้า ๘๐ ไม่เลย ๘๐ หนา ก็ฟังซิ

(รากแก้วของศาสนา หน้า ๑๒๐-๑๒๑)

“...ยังงี้ก็ต้องตายเพราะป่วยครั้งนี้ไม่สงสัย แต่ไม่ตายง่ายนะ โรคนี้เป็นโรครวมาน เขาเรียกว่าโรคคนแก่ ท่านว่าไม่ตายง่าย แล้วเราก็นับมาจริงๆ ๘ เดือน นั้นตั้งแต่เดือน ๔ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ผมจำได้ถึงขนาดนั้นละท่านเริ่มป่วย จนกระทั่งถึงวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ท่านมรณภาพ พ.ศ. ๒๔๙๒ เป็นเวลา ๘ เดือน โอ้โฮ เหมือนกับฟ้าดิน ถล่มหัวใจเรานะ เพราะจิตมันจ่ออยู่กับท่านเท่านั้น เหมือนท่านเป็นแม่เหล็กคอยดึง คอยช่วยเรา จิตเราดอนนั้นก็ซูลมุนเอาเหลือประมาณ

ตอนท่านเริ่มป่วย จิตเราก็ซูลมุนวุ่นวายของมันไม่มีวันมีคืนเลย ตั้งแต่นั้นมาเรื่อยๆ จิตเราก็มองว่างเลย ท่านป่วยหนักเข้าเท่าไรเราก็ยังต้องเป็นตัวตั้งตัวตีเกี่ยวกับการดูแลรักษา ตลอดถึงหมู่เพื่อนที่ไปเกี่ยวข้องกับท่าน เราเป็นผู้คอยให้อุบายคอยแนะนำตักเตือน ใ้เราเองก็หมั่นตัวๆ ชี ลงจากกุฏิท่านก็เข้าทางจงกรม แน่ะ พอออกจากทางจงกรมมาก็ขึ้นกุฏิท่าน นี่หมายถึงอยู่หนองผือ ออกจากกุฏิท่านก็เข้าทางจงกรม ปล่อยท่านก็ปล่อยไม่ได้ เป็นเรื่องสำคัญมากที่เราจะปล่อยไม่ได้ แม้หมู่เพื่อนจะมีมากก็ตาม แต่เราคอยแนะนำให้อุบายคอยอะไรอยู่ตลอดเวลาแน่นแผละ พอมีเวลาบ้างนิดหน่อยก็เข้าทางจงกรมๆ เพราะตอนนั้นจิตมันพิลึกพิลั่นจริงๆ ที่เรียกว่ามันเป็นของมันเอง ไม่มีใครบอกใครสอน ไม่มีใครแนะนำใครนำแผละ หากเป็นในตัวของมันเองถึงวาระที่มันเป็น นี่ถ้าเราเรียกก็เรียกว่าภาวนามยปัญญาอย่างว่า

ตอนกลางวันท่านก็พัก ถ้ามีหมู่เพื่อนดูแลเป็นประจำเราก็ไม่ได้ไปตอนนั้น ตอนค่ำนะตอนเวรสำคัญ อยู่ในวัดหนองผือ เราไม่ได้เข้าเวรเข้ายามกับหมู่เพื่อน แต่เป็นผู้คอยตรวจเวรตรวจยามอยู่ตลอด จิตของเราก็เป็นอย่างนั้นละ ท่านก็เพียบทางชั้นธ เรา ก็เพียบทางจิต ต่างคนต่างเพียบคนละด้านละทาง นี้พูดถึงเรื่องความพะวักพะวนกับท่านที่เป็นร่วมโพธิ์ร่วมไทร...”

(รากแก้วของศาสนา หน้า ๑๕๗-๑๕๙)

จิตทำงานไม่หยุด

“...เมื่อก้าวถึงขั้นภาวนามยปัญญาแล้วต้องหมั่นตัวเองไปเองเป็นอัตโนมัติไม่หยุด ไม่ถอย มีแต่หมั่นอยู่ตลอด หมั่นกับกิเลสแน่นแผละไม่ใช่หมั่นกับอะไร ลืมวันลืมคืนลืมปีลืมเดือนลืมเวล่ำเวลา ไม่ได้ส่งออกนอก มีแต่พันกันกับกิเลสอาสวะประเภทต่างๆ อยู่ภายในนั้น น้ำท่ามากพลุกพสุไม่คิดถึงกันเลยนะแปลกอยู่ นั้นละเวลามัน

หมูนของมันมันหมูนขนาดนั้น มีแต่กิเลสกับสติปัญญาพันกันอยู่นั้น ถ้าสมมุติว่าอันนี้ขาดลงไปแล้ว จิตก็เสาะก็ขุดค้นหา ก็เป็นงานอันหนึ่งเหมือนกัน พอเจอแล้วเอาละที่นี้เจอเมื่อไรเป็นเอาหนักทีเดียว เหมือนเข้าตะลุมบอนกันเลย ถอยไม่ได้ ไม่มีคำว่าถอย ไม่เจอก็ค้นหา

เวลาอันนี้ผ่านไปแล้ว เรียกว่าแก้ได้แล้วเรียบร้อยแล้วอย่างนี้ มันค้นหาของมันมันค้นเองนี่นะ มันเสาะมันแสวงซอกแซกซิกแซก หาเรื่องราวขึ้นมา ให้เกิดเหตุเกิดผลขึ้นมา จนกระทั่งได้พบตัวข้าศึก พอพบข้าศึกก็เท่ากับว่าได้งานแล้วนั่นเอง แล้วมันจะคิดไปอะไรถึงเวลาเวลานาทีชั่วโมง มันไม่ได้คิดนี่นะ มีแต่ความรู้กับสิ่งนั้นเท่านั้น ไม่รู้ร้อนรู้หนาวไม่รู้เหน็ดเหนื่อย จิตไม่ออกมาเลยหากอยู่กับนั้น ไม่งั้นจะไปเดินได้ ยังไงตั้งแต่จ้งหันแล้วจนกระทั่งถึงปิดกวางด...”

(รากแก้วของศาสนา หน้า ๑๕๘-๑๕๙)

“...งานการอะไรที่เราเคยทำมาตั้งแต่เป็นฆราวาสจนกระทั่งถึงวันบวช ที่ว่านักอะไรๆ เราก็เคยหนัก แต่ไม่ได้ถึงใจเหมือนอันนี้ เหมือนกับการฆ่ากิเลสนี้ โอ้โห หนักทุกอย่างทุ่มกันลงหมด ทุ่มกันลงหมด ถึงขั้นที่จะควรใช้สติปัญญาก็เอากันอย่างหนัก บางคืนนี้ไม่หลับตลอดรุ่งเลย ความเพียรประเภทนี้เป็นอย่างนั้น กลางวันก็ไม่หลับ ถ้าจะให้หลับต้องบังคับด้วยสมณะความสงบ ไม่ให้คิดไม่ให้เป็นเรื่องปัญหาที่ทำงานระงับให้หมด เข้าสู่สมาธิสงบ อย่างนั้นก็พอหลับได้ บางทีก็ไม่หลับ ดุชิ บังคับไว้ให้สงบ มันก็ใสแจ๋วอยู่กับความสงบไม่ยอมลงภวังค์หลับ สงบลงไปแล้วก็จิตเป็นสมาธิทำไมจะไม่ใสแจ๋วละ ใสในขั้นสมาธินะ สงบก็ใสแจ๋ว ก็อยู่นั้นเสียไม่หลับให้ พอขยับปี่ก็ฟุ้งเลย ฟุ้งกับงานนะ นั้นวันจะไม่หลับเป็นอย่างนั้น วันจะหลับพอให้เข้าจิตสงบแล้วก็หลับไปได้

จิตขั้นนี้ต้องบังคับเรื่องหลับเรื่องนอน ไม่บังคับไม่ได้ ที่จะให้มันง่วงเหงาหาวนอนนี้ผมยังระลึกไม่ได้เลยว่า ผมง่วงเหงาหาวนอนในเวลาสติปัญญาขั้นนี้ออกทำงาน ยังระลึกไม่ได้เลยฟังซิ ก็ได้บังคับให้มันหลับมันนอน มันเพลินถึงขนาดนั้นนะ ไม่งั้นเดินจงกรมจนกระทั่งฝ่าเท้าออกร้อนได้ยังไง เหมือนไฟลนไฟเผาเลย ในเวลาที่เราหยุดนี้ โถ บางทีต้องได้ดูว่าฝ่าเท้าแตกหรือ ฟังซิ เราก็ไม่ได้เดินรวดเร็วอะไรนะ เป็นบางจังหวะของมัน บางจังหวะก็มีเร็ว ถ้าเร็วแล้วโครมครามเข้าป่าอย่างนั้นจะไปเร็วได้ยังไง เดินอยู่นั้นทั้งวันทีเดียว ตั้งแต่จันเสร็จแล้วจนกระทั่งถึงเวลาปิดกวางด ก็ชั่วโมงดุชิ มันลึบไปหมด เวล่ำเวลาเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้า หมูนอยู่เวที่อื่นนี้ๆ หัวใจนั้นคือเวที่ อันนี้มันชัดลึบได้เมื่อไร ก็เป็นสัจธรรมเอาอะไรมาลึบ คือตามันไม่เห็นเพราะ

จิตไม่ออก ตาก็เลยมัวเลยฝ่าเลยฟางไปเสีย มีแต่ซาก้าวไป เดี่ยวเข้าป่าโน้นเดี่ยวเข้าป่า
นี้ พอเข้าป่าออกกลับมาปั๊บ สักเดี่ยวเข้าป่าอยู่นั้น แต่ก็เพลินของมัน ไม่ได้สนใจกลัว
ใครจะมาว่าอะไร หากเป็นของมันอยู่นั้นเพราะจิตไม่ออก จิตหมุนอยู่นี้เพราะกิเลสอยู่นี้
มันก็พีดกันอยู่ภายในจิตนี้ เมื่อจิตไม่ออกเสียอย่างเดี่ยว ตาก็ฝ้าก็ฟาง มองอะไรก็ไม่
เห็น เดินก็โครมครามเข้าป่าอย่างนั้น มันเดินเร็วไม่ได้ ถึงขนาดนั้นยังออกร้อนฝ่าเท้า
เพราะไม่ได้เดินเพียงวันหนึ่งวันเดียว เดินอยู่นั้นเป็นประจำ กลางคืนก็เดินอยู่อย่างนั้น
ออกจากสมาธิแล้วก็เดินเท่านั้นจนออกร้อนฝ่าเท้า...”

(รากแก้วของศาสนา หน้า ๔๔๕-๔๔๖)

เห็นกายด้วยความจริง

ท่านอาจารย์ได้พิจารณากายและเห็นกายครั้งแรกอย่างชัดเจนที่วัดบ้านหนองผือ
นาใน

“...เรื่องสัญญาอารมณ์มันติดกับความจริงมาก รู้เห็นด้วยความจำกับความจริง
เป็นคนละโลก ดังเราเห็นอเมริกาด้วยการวาดภาพ กับเห็นประจักษ์ตา ย่อมประจักษ์ใจ
ติดกับการนึกคิดด้วยมโนภาพอยู่มาก ดังที่ว่าเห็นกายด้วยความจริงก็เหมือนกัน นี่ผม
เคยเห็นมาแล้ว ที่แรกก็อาศัยคิดคาดไปเสียก่อน หมายไปเสียก่อน พิจารณาไปคิดคาด
ไป พอได้จังหวะจิตกำหนดติดปั๊บๆ เข้าไปในส่วนหนึ่งของร่างกาย เมื่อติดปั๊บได้ที่แล้ว
จิตไม่ยอมปล่อย พอจิตไม่ปล่อยก็เห็นชัดเข้าๆ และเห็นชัดไปหมดทั่วร่างกาย และ
กระจายเป็นวงกว้างออกไปเหมือนกระต๊ากชิม มันชิมไปหมดทั่วร่างกาย จนกระทั่ง
ร่างกายตายเน่าพองและแตกสลายก็เป็นไปในขณะนั้น ให้เราเห็นให้เราดูร่างกายพังลง
ไป แตกกระจายลงไป เปื่อยเน่าลงไปให้เห็นอย่างชัดเจน และเป็นไปอย่างรวดเร็วระ
บุบปั๊บๆ ยิ่งเกิดความสลัดสังเวช อ้อ เห็นอย่างนี้เหอเห็นกายนะ เห็นอย่างนี้เหอ มัน
ชัดมากนะ นี่เรียกว่า **ปัจจุขุทธิ** รู้จำเพาะเห็นจำเพาะตน คือเห็นด้วยตนเองจริง ๆ
เห็นเป็นความจริงประจักษ์ใจเป็นอย่างนี้ ติดกับเห็นด้วยความจำความคาดหมายอยู่
มาก เมื่อเห็นชัดเข้าๆ อันนั้นขาดออกอันนี้หลุดลงไป โดยที่เราไม่ได้บังคับให้
กำหนดให้ทำงานขณะนั้น มันเป็นขึ้นมาเองเมื่อกำหนดได้ที่แล้ว เป็นแต่เพียงเอา
ความรู้หยั่งไว้ในจุดเดียว จากนั้นกระแสจิตระดมของปัญญาหากกระจายไปเองทั่ว
ร่างกายของเราทั้งคน

ในขณะที่พิจารณาร่างกายอยู่นั้นปรากฏว่าอวัยวะส่วนนั้นขาดลง อันนี้ขาดลง ตก
ลงไป ขณะพิจารณาเพลินๆ อยู่นั้นมันไม่มีความรู้สึกว่ากายมีนะ มันหายเงียบไปหมด

ทั้ง ๆ ที่พิจารณาภายอยู่นั้นแล พิจารณาไปเรื่อยจนกระทั่งลงถึงที่มันแล้ว ส่วนดินก็เห็นได้ชัด มันค่อยกระจายไปเป็นดิน ส่วนน้ำก็ซึมลงไปเป็นดินบ้าง เป็นไอขึ้นไปบนอากาศบ้าง ลม ไฟก็ไปตามสภาพของมัน ต่อจากนั้นจิตก็ว่างเปล่าไปหมด

ที่เห็นกายที่แรกเห็นอย่างชัดเจนเห็นที่วัดบ้านหนองผือ นาใน นะ ขณะที่กระดูกกำลังกระจายกันอยู่ จิตตะล่อมคือรวมกระดูกเข้ามา นอกนั้นมันกระจายไปหมด มันกลายเป็นน้ำกลายเป็นดินไปหมด น้ำก็ไปตามน้ำเหือดแห้งไป ส่วนที่เปื่อยง่าย มันก็เป็นดินไปอย่างรวดเร็ว ส่วนที่ไม่เปื่อยง่ายเช่นกระดูกมันก็ยังเหลือเรี่ยราดกันอยู่ ขณะที่จิตเป็นเช่นนั้นมันทำงานของมันเองนะ เหมือนกับมันกวาดกระดูกเข้ามาตะล่อมเข้ามารวมกันเป็นกอง แทนที่จะเอาไฟเผามันกลับไม่เผา มันหากเป็นของมันเอง จิตเกิดวิตกว่า เอ ร่างกายทั้งร่างนี้มันกลายเป็นอย่างนี้เอง เป็นธาตุนี้อย่างนี้เอง มันรำพึงมันสลดสังเวชนะ ร่างกายตัวเองถูกพิจารณาจนเปื่อยปรักหักพังลงไปยังเหลือแต่เพียงกระดูกแห้ง ๆ ดูนั่น โอ กระดูกกลายเป็นดินมันเป็นได้อย่างนี้เอง

ขณะที่กำลังกำหนดพิจารณาอยู่ในกองกระดูกนั้น ไม่ทราบแผ่นดินมาจากที่ไหน ปืบมาปิดกองกระดูกอันนี้ เหมือนว่ามากลบกองกระดูกที่เรากำลังกำหนดพิจารณาอยู่นั้น ตอนนั้นแผ่นดินมาจากที่ไหนมากลบกันปืบเดียว นี่ก็เป็นธรรมชาติอันหนึ่ง พอดินมากลบกองกระดูกปึกเดียว กระดูกกองนั้นก็กลายเป็นดินไปด้วยในขณะนั้น อ้อ มันเป็นดินอย่างนี้เอง จากนั้นจิตก็ว่างหมด ว่างหมดไม่มีอะไรเหลือเลย จิตเงียบ โอโฮ ที่จิตเงียบอยู่นั้นเป็นชั่วโมง ๆ หมดความสำคัญมันหายไป ๆ ทั้งสิ้น ไม่ทราบอยู่สูงอยู่ต่ำ อยู่ที่ไหน นั่งอยู่หรือนอนอยู่ อยู่กุฏิหรืออยู่ร่วมไม้หรืออยู่ที่ไหน ไม่สำคัญทั้งนั้น มีแต่ความว่าง ความรู้อย่างละเอียดสุขุม เป็นความอัศจรรย์กับความรู้อยู่เท่านั้น

จนกระทั่งได้จังหวะแล้ว จิตก็ค่อยขยายตัวออกมา ๆ จนเป็นจิตธรรมดาตามขั้นภูมิของจิต จิตยังว่างอยู่เลย กำหนดดูกุฏิหลังไหน ดูนั่นไม้ใบหญ้าแถวบริเวณนั้นก็ไม่เห็น มันว่างไปหมด เพราะอำนาจแห่งความว่างภายในสมาธินั้นมันยังไม่จางไป เนื่องจากตอนนั้นจิตเรายังไม่ถึงขั้นว่างตามภูมิจิตว่างนี่นะ คำว่าจิตว่างนั้นมันมาว่างตอนเราพิจารณาขั้นปัญญาแล้วต่างหาก คินนั้นเกิดอัศจรรย์ใจอย่างบอกไม่ถูก ศัพท์ทางโลกก็ว่าครึ้ม อิมเอิบอย่างละเอียดสุขุม พูดไม่ออกบอกไม่ถูกตามความจริงที่เป็นนั้นแลเห็นร่างกายเห็นชัดจริง ๆ ไม่มีสงสัย ได้เห็นกายประจักษ์จากการภาวนาคินนั้นแหละ วันนอกนั้นมาก็ไม่ได้เป็นอย่างนั้นอีก เห็นก็เหมือนกันแต่มันเปลี่ยนสภาพการเห็นไปเรื่อย ๆ แต่เราก็ไม่ได้อาลัยเสียดายว่าอยากให้มันเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ มันเป็นยังงี้ก็ให้เห็นให้เป็นไปตามเรื่อง พิจารณาในวงปัจจุบันไปเรื่อย ๆ ความเห็นก็เห็นไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งกายหมดความหมายหมดความจำเป็น เมื่อจิตรู้เท่าทันหมดแล้ว และ

กลายเป็นอากาศธาตุ ว่างเปล่าไปหมด จิตก็ว่างจะว่างไ มั นรู้เท่ากั ยด้วยและก็ว่างไป ด้วย การพิจารณาเราไม่สงสัยเพราะเป็นกับเจ้าของเองอย่างชัดเจน...”

(เข้าสู่แดนนิพพาน หน้า ๔๓-๔๕)

ชุดค้อยกิเลส : พิจารณาอสุภะ

“...จิตในขั้นสมาธิหรือจิตธรรมตาย่อมจะมีความรักชอบเป็นพื้นฐานอยู่ภายใน จิตใจในอารมณ์ที่เป็นวิสภาค เฉพาะอย่างยิ่งก็รูปขันธ์ จึงต้องได้พิจารณารูปขันธ์อัน เป็นสิ่งสำคัญ ให้เป็นคู่ปรับกันกับความรักสวयरักงาม...”

(เข้าสู่แดนอากาศของจิตของธรรม หน้า ๔๖๑)

“...อสุภะอสุภังปฏิกุศลโสโครกนี้เป็นยาระดับบราคะตัมหา ความฟุ้งเพื่อเห่อ เหมิ ความฟุ้งชานรำคาญเกี่ยวกับโลกสงสารได้เป็นอย่างดี ยาขนานนี้เหมาะสมกับโรค ประเภทที่มันหยาบโลน ชอบวิ่งเต้นแผ่นกระโดดเข้าบ้านเข้าเมือง เข้ารูปนั้นเข้าเสียงนี้ เข้าสถานที่นั้นสถานที่นั้นอยู่ไม่หยุดไม่ถอย ยิ่งกว่าสุนัขคะนองในฤดูหมาเป็นบ้า เพราะ ความเห็นว่าเป็นของสวยของงาม เห็นว่าเป็นของที่นำรื่นเรื่งบันเทิง เห็นว่าเป็นสิ่งที่น่า ชมชอบน่ารักใคร่ชอบใจน่าเพลิดเพลิน รวากับจะไม่มีป่าช้าอยู่ในสิ่งนั้น ๆ ในสถานที่ นั้น ๆ และกับตัวเองเลย เพราะฉะนั้นจึงต้องเหยียบเบรกห้ามล้อและย่อนจิตเข้ามา พิจารณาอสุภะอสุภังในกายเรากายเขาเพื่อแก้โรคร้ายชนิดนี้

การพิจารณาอสุภะคือความไม่สวยงาม ภายในร่างกายเราหรือร่างกายเขาเป็น สำคัญมาก ให้เห็นเป็นสิ่งที่น่าเบื่อหน่ายคลายความกำหนัดยินดีความรักใคร่ทั้งหลาย นั้นเป็นความถูกต้องสำหรับแก้ราคะตัมหา เป็นความเหมาะสมสำหรับผู้จะบรรเทาและ แก้กิเลสประเภททำคนให้เป็นบ้าสติ ร้อน ๆ ไปโดยลำดับ ย่อมพิจารณาได้ทั้งข้างใน ข้างนอกไม่ขัดกัน...”

(เข้าสู่แดนอากาศของจิตของธรรม หน้า ๓๐๙-๓๑๐)

“...พระพุทธเจ้าจึงสอนให้มีปริยัติ คือแบบแปลนแผนผัง เอ้า จำให้แม่นยำ วิธีการท่านสอนว่าอย่างไร จำวิธีการเอาไว้ ปฏิบัติดำเนินตามวิธีการนั้น อย่าโยก อย่า คลอน อย่าเอนอย่าเอียง อย่าให้สิ่งหนึ่งสิ่งใดซึ่งเป็นของจอมปลอมเข้ามาแทรกแซง จิตใจ ดังที่กล่าวเมื่อสักครู่นี้ว่า โอวาทของกิเลสมันแทรกเร็ว เป็นกับตายให้มอมไว้ กับสวากขาตธรรมที่ท่านสอนไว้นั้น ดำเนินไป ดังที่ท่านสอนเบื้องต้นว่า เกสา โลมา

นขา ทันทา ตโจ นี้ธรรมชั้นเอกในการที่จะบุกเบิกเพิกถอนสิ่งจอมปลอมทั้งหลายซึ่งปกคลุมหุ้มห่ออยู่ในอากาศทั้งห้าและอวัยวะทั้งหมดนี้ได้เป็นอย่างดีและดีเยี่ยม นี่ให้จำตรงนี้อาไว้ แล้วพิจารณาตามหลักที่พระพุทธเจ้าทรงสอนอันเป็นหลักความจริง

กิเลสมันปักเสียบ มันเสกสรรปั้นยอเอาไว้ฝังใจเราจนเชื่อมั่นอย่างตื้นเขินนั้นก็คือว่า สิ่งเหล่านี้มันสวยงามมันงามไปทั้งนั้น มันหาอันไหนงาม เอาหลักความจริงไปจับชี้ระหว่างกิเลสกับธรรมจะรู้กันอย่างชัด ๆ เกสา ผมแต่ละเส้น ๆ นั้นหรืองาม แม้แต่เด็กก็รู้ ผมเท่านั้นเอาอะไรมางาม ที่เกิด ที่อยู่ของผมนั้นงามที่ไหน ก็เกิดจากเนื้อจากหนังจากบุพโพลีทิตซึ่งคลุกเคล้ากันอยู่ในเนื้อในหนังนั้น ผมก็เกิดขึ้นจากที่นั่น ขนก็เกิดจากที่นั่น เล็บก็เกิดขึ้นจากสิ่งสกปรกโสภม แล้วจะเอาความสะอาด ความสวยงาม ความจีรังถาวร ความยั่งยืน ความไม่ล้มไม่ตาย ไม่พลัดไม่พรากไม่จาก ไม่เป็น อนิจจัง ทุกข์ อนตตา ไปได้อย่างไร

นี่ละการปฏิบัติตามหลักธรรมของพระพุทธเจ้าที่ว่าสวากขาตธรรม กำหนดไว้ให้ดีให้แม่นยำ เดินตามนี้ พิจารณาแล้วพิจารณาเล่า ช้า ๆ ชาก ๆ อย่ากำหนดสถานที่ กาล เวลา เวลา ตลอดถึงเที่ยว ก็เที่ยวก็ตลบตบทวนไม่ต้อง พิจารณาลงไป เอนี่เป็นที่ทำงาน ทำอยู่ที่นี้ไม่ไปทำที่ไหน แม้จะไปเรื่องอื่นก็ให้ทำแบบเดียวกันนี้ เกสา โลมา นขา ทันทา งามที่ตรงไหน คำว่างามนั้นได้มาจากไหน มีแต่ลม ๆ แล้ง ๆ ไม่มีความจริง ถ้าว่าไม่งามแล้วเต็มตัว นั้น เห็นกันอย่างชัดเจน ตโจ หนังผิบบาง ๆ ที่หุ้มห่อหอกบุรุษตาฟางไว้ทั้งนั้น อย่างพวกเรา ๆ ท่าน ๆ เชื่อกันอย่างจม ความจริงแล้วไม่มีอะไร แม้แต่ผิบนางนั้นก็เต็มไปด้วยขี้ ขี้เหงื่อขี้โคลเต็มไปหมด เยิ้มออกมาจากภายในซึ่งเป็นกองแห่งความปฏิกูลโสโครกซึมซาบออกมา รั่วไหลออกมา ต้องชะต้องล้าง ไม่ชะไม่ล้างไม่ได้ ส่งกลิ่นพุ่งเข้ามาหาตัวเองนี่ละก่อนอื่น ถ้าตั้งใจจะดูความจริงมันก็เห็น รู้ทั้งกลิ่น เห็นทั้งตัวจริงของมัน ซาบซึ่งด้วยปัญญาทุกสิ่งทุกอย่างตามความจริงของมันที่ประกาศหรือแสดงออกมาให้เห็นชัดเจนอยู่ตลอดเวลา นี่ละการปฏิบัติ...”

(แสงวงโลก แสงธรรม หน้า ๒๓๒-๒๓๓)

“...นี่เราพูดถึงเรื่องปริยัติ พอได้เรียนแล้วแยกมาเป็นภาคปฏิบัติ ไม่เพียงแต่ตโจ เท่านั้น เมื่อเข้าไปถึงนี้แล้ว อวัยวะน้อยใหญ่ในสกลกายนี้มันจะตลอดทั่วถึงไปหมด เป็นสภาพเหมือนกัน ถ้าว่า อนิจจัง ทุกข์ อนตตา เต็มหมดตัวนี้ ถ้าว่าสุขะอสุกัฏตรงไหนมันสะอาดพอที่จะไว้วางใจได้มีไหม มันไม่มี เต็มหมดตัว แต่กิเลสมันบอกว่าดีว่าสวยงามมันเอาลม ๆ แล้ง ๆ มาหลอกเราก็อเชื่อมั่น มันไม่มีความจริงอะไรเลย เรายังเชื่อมั่นจนกระทั่งปานนี้ เอาธรรมพระพุทธเจ้าจับเข้าไปซิ จับเข้าไป จับเข้าไป

ตรงไหนไม่หยุดไม่ถอยแล้วก็พัง ๆ เมื่อความจอมปลอมนั้นพังแล้ว อยู่สบายเพราะมีแต่ความจริงล้วน ๆ อยู่ด้วยกันสบายไปหมด...”

(แสงโลก แสงธรรม หน้า ๒๒๑-๒๒๒)

“...รูปก็มีอยู่ตามสภาพของมัน ก็รู้อยู่แล้วว่ารูปนี่คือธาตุ ๔ นั่นะ ดิน น้ำ เป็นสำคัญ ที่เด่นเพราะเป็นธาตุที่หยาบ ก้อนร่างกายของเรานี้มันก็ก้อนดินเหนียวนั่นเอง ฉาบทาด้วยน้ำขึ้น ๆ และ ๆ อยู่ในตัวของเรา ไม่ผิดอะไรกับขี้ตมขี้โคลนที่เปียกแฉะและชื้น ๆ อะไรเลยแหละ ความร้อนเราก็เห็นอยู่แล้ว ไฟ ตื่นมันอะไร ไฟในร่างกายนี้ก็ป็นอันเดียวกัน ลม ก็ลมหายใจ หายใจเข้าหายใจออก ตื่นอะไรลม ลมนั่นหรือเป็นคน ลมทั่วโลกทั่วดินแดนไม่เห็นเป็นคน ทำไมลมในจมูกเป็นคนได้ ถ้าไม่ถูกหลอกเอาเสียอย่างเปื่อย นั่น ถามตัวเองบ้างซิ ก็เลสอยู่กับตัวเองต้องถามตัวเอง สติปัญญาซึ่งเป็นเรื่องของอรรถของธรรมอยู่กับตัวเองค้นขึ้นมาใช้ ค้นขึ้นมา ทำลายมัน สิ่งจอมปลอมทั้งหลายเหล่านี้

ดูให้เห็นชัดธาตุ ๔ ดิน น้ำ ลม ไฟ มีเท่านั้น มีความวิเศษวิโสอะไร ดิน น้ำ ลม ไฟ เหยียบย่ำไปมาก็มีแต่ดิน แต่น้ำ แต่ลม แต่ไฟ ทั้งนั้น อยู่ในตัวของเรานี้ก็ตั้งแต่วันเกิดมาจนกระทั่งเดี๋ยวนี้ มันให้ความวิเศษวิโสอะไรต่อเราบ้าง อันดิน น้ำ ลม ไฟ นี้ ทำไมจึงไปเสกสรรปั้นยอเอานักหนา เสกสรรทำอะไรยังพันเข้าไปๆ เหมือนลิงทอดแหนี้ เอ้า คลี่คลายออกด้วยสติปัญญามีเท่าไร ธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นธรรมะที่เปิดเผยเป็นธรรมะที่เป็นความจริง งามจากล้าหลุมมาก นำมาใช้แก้เลสให้หมอบราบไปหมด ไม่ให้มันเหลือ สิ่งจอมปลอมทั้งหลายหมดไปแล้ว ยังเหลือแต่ความจริงล้วน ๆ อยู่แสนสบาย ไม่มีอะไรมาทวนใจแฉะ ที่เรียกว่า ชั้นธล้วน ๆ คืออย่างนี้แหละ มีแต่ชั้นธ รูปชั้นธก็เป็นชั้นธล้วน ๆ เสีย ไม่มีกิเลสตัวใดเข้าไปแทรก ถึงจะมีกำลังวังชาที่เป็นกำลังวังชาของธาตุของชั้นธ ไม่ใช่เป็นกำลังวังชาของอำนาจกิเลสราคะตัณหาอะไร...”

(แสงโลก แสงธรรม หน้า ๒๒๒-๒๒๓)

“...ราคะตัณหาเป็นเครื่องเขย่าก่อกวนให้ตื่นรณกวัดแกว่ง ตื่นรณกระวนกระวาย นั้นละตัวมันดินที่สุดคือตัวนี้ เมื่อฆ่าสาเหตุตัวพาให้ตื่นเสียแล้วอะไรจะมาตื่น คนตื่นตาย มีความสุขไหม คนไม่ตื่นต่างหากมีความสุข นี่ตัณหาราคะพาตื่นล้มตื่นตายอยู่ทั้งวันทั้งคืนยืนเดินนั่งนอน ทุกเพศทุกวัย มันมีความสุขเหอ ความไม่ตื่นต่างหาก ความสลัดปิดทั้งสิ่งที่พาให้ตื่นทั้งหลายนี้ออกเสียจากใจ ใจไม่ติดใจไม่ตื่น ใจอยู่ด้วยความสงบร่มเย็นต่างหาก เป็นใจที่ทรงความสุขไว้ เป็นผู้หาความสุขได้ นี่ละปรารถนาสิ่งนี้

เจอ เพราะเป็นความจริง ถ้าเป็นความจอมปลอมปรารถนาเท่าไรก็ไม่เจอ ท่านจึงว่าเป็น
ทุกข์ ๆ เรื่อย ยมปัจจุบัน ลภติ ตมปิ ทุกข์ ทุกข์ เรื่อย ไม่มีคำว่า สุข ๆ...”

(แสงโลก แสงธรรม หน้า ๒๒๔)

และอีกตอนหนึ่งท่านเทศน์ว่า

“...ปัญญานี้มีหลายชั้น ตั้งแต่ชั้นอสุภะอสุภังไปโดยลำดับจนกระทั่งถึง อนิจจัง
ทุกข์ อนตตา ทั้งส่วนหยาบส่วนกลางส่วนละเอียด ปัญญาจะเดินตลอดทั่วถึงไปหมด
เช่น ชั้นหยาบ ปัญญาที่จะพิจารณาทางด้านอสุภะเป็นส่วนมาก ชั้นหยาบคืออะไร รูป
ชั้นที่เห็นว่าเป็นของสวยงามน่ารักใคร่ชอบใจน่ากำหนดยินดี นี่เป็นความสำคัญของ
กิเลสที่เสี้ยมสอนมาแต่กาลไหน ๆ ทำสัตว์โลกให้ตื่นให้หลงอยู่ไม่มีวันอิมพอ ไม่มีวัน
เห็นโทษของมัน ปัญญาจึงต้องสอดแทรกเข้าไปตรงนั้น แก่ความที่ว่าสวยงาม มัน
สวยงามยังไง ดูให้เห็น หากความสวยงามให้เห็น ถ้ามีจริง ๆ มันจะเห็นมันจะพบในสิ่ง
นั้น

แต่เวลาพิจารณาเข้าไปที่ไหน ๆ ที่ว่าสวยงาม ไม่มีปรากฏ มีแต่อสุภะอสุภังเต็ม
เนื้อเต็มตัว ทำไมจะทนต่อความจริงได้ ต้องยอมรับว่าหากความสวยงามไม่มีในสกลกาย
นี้ มีแต่ความอสุภะอสุภังเต็มเนื้อเต็มตัวของเรา ทั้งเป็นทั้งตายเป็นอสุภะอยู่ด้วยกัน
ทั้งนั้น นี่คือหลักของปัญญา พิจารณาคลี่คลายในชั้นหยาบคือรูปชั้นนี้ ส่วนมากพิจารณา
เรื่องอสุภะอสุภัง จากนั้นก็แปรสภาพลงไปเป็น อนิจจัง ทุกข์ เป็นยังไง บิบบังคับขนาด
ไหน ดูเอาที่รู้อนต์ตา เป็นสาระสำคัญควรจะต้องถือว่าเป็นเราเป็นของเราได้ที่ไหน ทั้งรูป
กายของเรา ทั้งเวทนา ทั้งสัญญา ทั้งสังขาร ทั้งวิญญาณ อากาโรเหล่านี้

เมื่อเลื่อนจากรูปชั้นนี้ไปแล้วมักจะพิจารณาเป็นไตรลักษณ์ ไม่ย้อนหรือไม่
พิจารณาเป็นอสุภะ เพราะสิ่งเหล่านั้นไม่เกี่ยวกับเรื่องอสุภะ อสุภะ ซึ่งมีเฉพาะเรื่องของ
กายนี้เท่านั้น ที่สำคัญมันหมายถึงไปต่างๆ จึงต้องแก้ความสำคัญมันหมายถึงเป็นของสวย
ของงามนั้น ด้วยการพิจารณาอสุภะอสุภัง พอขั้นนี้สมบูรณ์ภายในจิตใจ คือประจักษ์กับ
ปัญญาอย่างชัดเจนแล้ว ย่อมปล่อยวางทั้งอสุภะคือความสำคัญว่าสวยว่างามด้วย ทั้งอสุ
ภะที่สำคัญว่าไม่สวยไม่งามด้วย ไม่สนใจไม่ยึดในเงื่อนไขใดเงื่อนไขหนึ่ง พอตัวในการ
พิจารณาแล้วผ่านไปในท่ามกลางแห่งความพอดีของตัวเอง นั่น ท่านเรียกว่า ปัญญา
ผ่านไปแล้วไปพิจารณาอะไร ก็เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นั้นชั้นละเอียด คือ
เวทนาชั้นนี้ สัญญาชั้นนี้ สังขารชั้นนี้ วิญญาณชั้นนี้ เรียกว่า นามชั้นนี้

นามชั้นนี้พิจารณาด้วยไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ก็ตาม ทุกข์ ก็ตาม อนตตา ก็
ตาม ขอให้มีความถนัดชัดภายในจิตใจ ถนัดใจ แน่ใจ ในอาการใด ชอบใน อนิจจัง ก็ดี

ในทุกข์ ก็ดี ใน อนตฺตา ก็ดี พิจารณาอันนั้นส่วนใดส่วนหนึ่งได้ หากวิ่งถึงกันหมด เพราะธรรมเหล่านี้เกี่ยวโยงกัน นี้เรียกว่าปัญญา หยั่งทราบตามความเป็นจริงในสิ่งทั้งหลายเหล่านี้ แล้วย่อมปล่อยวางเช่นเดียวกันกับรูป คือรูปกายของเรา นี้แล้วก็เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งห้านี้เป็นอาการอันหนึ่งของจิตเท่านั้นไม่ใช่จิต นักภวณะจะทราบเองโดยไม่ต้องสงสัย ยิ่งถึงขั้นพิจารณาทางด้านปัญญาด้วยแล้ว ทราบได้อย่างชัดเจน ว่ารูปนี่คืออะไร ไม่สงสัย เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่ละอย่าง ๆ เป็นธรรมชาติของมัน เป็นอาการของจิตแต่ละอย่าง ๆ เท่านั้น หากความเป็นจิตมีที่ไหนไม่ นี้ทราบได้อย่างชัดเจนและปล่อยวางได้ตามเป็นจริง ลงได้ตามเป็นจริงของมัน นี้แหละหลักของการพิจารณาทางด้านปัญญา ท่านเรียกว่าภาคปฏิบัติ รู้ต้องรู้อย่างนี้ จึงรู้อันเห็นจริง รู้อย่างนี้พิจารณาอย่างนี้ เรียกว่าพิจารณาอริยสัง

การที่กล่าวมาทั้งหมดนี้เป็นอะไร เป็นการพิจารณาอริยสังทั้งนั้น อสุภะอสุภัง คืออะไร สมุทัยมันว่าสวยว่างาม นั้น อสุภะ ความไม่สวยไม่งามคือมรรคนั้น สับกันเข้าไป ฟันกันเข้าไป เอาให้แหลกแตกกระจายลงไป หากความสวยงามก็ไม่ได้ หากความไม่สวยไม่งามก็ไม่ได้ มันเป็นสภาพแห่งธาตุอันหนึ่งหรือดินน้ำลมไฟเท่านั้น หากความสวยที่ไหนได้ในดินในน้ำในลมในไฟ นี้จึงเรียกว่าอริยสัง นี้ละการพิจารณา

ตะก็ได้อุบัติแล้วว่า หลักพุทธศาสนาคือหลักอริยสังเป็นเครื่องยืนยัน การพิจารณาก็ต้องพิจารณาตามหลักอริยสังนี้ให้เห็นตามความเป็นจริง ในรูปก็พิจารณาอย่างนี้ นี้ก็เรียกว่าพิจารณาอริยสังเหมือนกันอันหนึ่ง และเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา ไม่เป็นอริยสังแล้วจะเป็นอะไรไป พิจารณาให้เห็นชัดตามความเป็นจริง และถอนตัวออกมาจากนั้น เรียกว่าปล่อยวางลงตามสภาพแห่งความเป็นจริงของมัน เมื่อปล่อยวางลงไปแล้วจิตก็เด่นละซิ...”

(รากแก้วของศาสนา หน้า ๓๒๕-๓๒๗)

ผลจากการพิจารณาอสุภะ

“...ตอนอสุภะนี้สำคัญอยู่มากนะ สำคัญมากจริง ๆ พิจารณาอสุภะนี้มันคล่องแคล่วแกล้งกล้า มองดูอะไรทะลุไปหมด ไม่ว่าจะหญิงจะชายจะหนุ่มจะสาวขนาดไหน เอ้า พุดให้เต็มตามความจริงที่จิตมันกล้าหาญนะ (ต้องขอภัยด้วยถ้าพุดตามความจริงนี้มันเกิดผิดไป และขอภัยทุก ๆ เพศด้วยที่เกี่ยวข้องกัน) ไม่ต้องให้มีผู้หญิงเฒ่า ๆ แก่ ๆ ละ ให้มีแต่หญิงสาว ๆ เต็มอยู่ในชุมนุมนั้นนะ เราสามารถจะเดินบุกเข้าไป

ในที่นั้นได้โดยไม่ให้มีราคะตัณหาอันใดแสดงขึ้นมาได้เลย นั่น ความอาจหาญของจิต เพราะอสุภะ

มองดูคนมีแต่หนังห่อกระดูก มีแต่เนื้อแต่หนังแดงโรไปหมด มันเห็นความสวย ความงามที่ไหน เพราะอำนาจของอสุภะมันแรง มองดูรูปไหนมันก็เป็นแบบนั้นหมด แล้วมันจะเอาความสวยงามมาจากไหนพอให้กำหนดยินดี เพราะฉะนั้น มันจึงกล้าเดิน บุก เอ้า ผู้หญิงสาว ๆ สวย ๆ นั้นแหละ (ต้องขอร้องไปเรื่อย ๆ จนเรื่องบ้าของป่าจะยุติลง) บุกไปได้อย่างสบายเลยถึงคราวมันกล้า เพราะเชื่อกำลังของตัวเอง แต่ความกล้านี้ ก็ไม่ถูกกับจุดที่จิตอึดตัวในชั้นกามราคะ จึงได้ตำหนิตัวเองเมื่อจิตผ่านไปแล้ว ความกล้านี้มันก็บ้าอันหนึ่งเหมือนกัน แต่ตอนที่ดำเนินก็เรียกว่าถูกในการดำเนิน เพราะต้อง ดำเนินอย่างนั้น เหมือนการตำหนิอาหารในเวลาอิ่มแล้วนั้นแล จะผิดหรือถูกก็เข้าใน ทำนองนี้

การพิจารณาอสุภะอสุภังพิจารณาไปจนกระทั่งว่าราคะนี้ไม่ปรากฏเลย ค่อย หมดไป ๆ และหมดไปเอาเฉย ๆ ไม่ได้บอกเหตุบอกผล บอกกาลบอกเวลา บอก สถานที่ บอกความแน่ใจเลยว่าราคะความกำหนดยินดีในรูปหญิงรูปชายนี้ได้หมดไป แล้วตั้งแต่ขณะนั้นเวลานั้นสถานที่นั้น ไม่บอก จึงต้องมาวินิจฉัยกันอีก ความหมดไป ๆ เฉย ๆ นี้ ไม่เอา คือจิตมันไม่ยอมรับ ถ้าหมดตรงไหนก็ต้องบอกว่าหมด ให้รู้ชัดว่าหมด เพราะเหตุนั้น หมดในขณะนั้น หมดในสถานที่นั้น ต้องบอกเป็นขณะให้รู้ชัด ฉะนั้นจิต ต้องย้อนกลับมาพิจารณาหาอุบายวิธีต่าง ๆ เพื่อแก้ไขกันอีก เมื่อหมดจริง ๆ มันทำไม ไม่ปรากฏชัดว่าหมดไปในขณะนั้นขณะนั้นะ พอมองเห็นรูป มันทะลุไปเลย เป็นเนื้อ เป็นกระดูกไปหมด ในร่างกายนั้น ไม่เป็นหญิงสวยหญิงงาม คนสวยคนงามเลย เพราะ อำนาจของอสุภะมีกำลังแรง เห็นเป็นกองกระดูกไปหมด มันจะเอาอะไรไปกำหนดยินดี เล่าในเวลาจิตเป็นเช่นนั้น

ทีนี้ก็หาอุบายพลิกใหม่ ว่าราคะนี้มันสิ้นไปจนไม่มีอะไรเหลือมันสิ้นในขณะ ใด ด้วยอุบายใด ทำไมไม่แสดงบอกให้ชัดเจน จึงพิจารณาพลิกใหม่ คราวนี้เอาสุภะเข้า มาบังคับพลิกอันที่ว่าอสุภะที่มีแต่ร่างกระดูกนั้นออก เอาหนังหุ้มห่อให้สวยให้งาม นี้ เราบังคับนะ ไม่งั้นมันทะลุไปทางอสุภะทันทีเพราะมันชำนาญนี้จึงบังคับให้หนังหุ้ม กระดูกให้สวยให้งาม แล้วนำเข้ามาติดแนบกับตัวเอง นี่วิธีการพิจารณาของเรา เดิน จงกรมก็ให้ความสวยความงามรูปอันนั้นแนบกับตัว ติดกับตัวไปมาอยู่อย่างนั้น เอ้า มันจะกินเวลานานสักเท่าไร หากยังมีอยู่มันจะต้องแสดงขึ้นมา หากไม่มีก็ให้รู้ว่าไม่มี

เอาวิธีการนี้มาปฏิบัติได้ ๔ วันเต็มๆ ที่มันไม่แสดงอาการกำหนดยีนดีขึ้นมาเลย
 ทั้งๆ ที่รูปนี้สวยงามที่สุดมันก็ไม่แสดง มันคอยแต่จะหยั่งเข้าหนังห่อกระดูก แต่เรา
 บังคับไว้ให้จิตอยู่ที่ผิวหนังนี่ พอถึงคืนที่ ๔ น้ำตาพุ่งออกมา บอกว่ายอมแล้ว ไม่เอา
 คือมันไม่ยินดีนะ มันบอกว่ายอมแล้ว ด้านทดสอบก็ว่ายอมอะไร ถ้ายอมว่าสิ้นก็ให้รู้ว่า
 สิ้นซิ ยอมอย่างนี้ไม่เอา ยอมชนิดนี้ยอมมีเล่ห์เหลี่ยมเราไม่เอา กำหนดไปกำหนดทุกแง่
 ทุกมุมนะ แง่ไหนมุมใดที่มันจะเกิดความกำหนดยีนดี เพื่อจะรู้ว่าความกำหนดยีนดีนี้
 มันจะขึ้นขณะใด เราจะจับเอาตัวแสดงออกมานั้นเป็นเครื่องพิจารณาถอดถอนต่อไป
 พอติ๊กเข้าไปๆ กำหนดเข้าไปๆ แต่ไม่กำหนดพิจารณาสุภะตอนนั้น พิจารณาแต่สุภะ
 อย่างเดียวเท่านั้น ๔ วันเต็มๆ เพราะจะหาอุบายทดสอบหาความจริงมันให้ได้

พอสัก ๓-๔ ทุ่ม ล่วงไปแล้ว ในคืนที่ ๔ มันก็มีลักษณะยุบยับเป็นลักษณะ
 เหมือนจะกำหนดในรูปสวยๆ งามๆ ที่เรากำหนดติดแนบกับตัวเป็นประจำในระยะนั้น
 มันมีลักษณะยุบยับขอบกล สติทันนะเพราะสติมีอยู่ตลอดเวลา นี่ พอมีอาการยุบยับ ก็
 กำหนดเสริมขึ้นเรื่อยๆ นั่น มันมีลักษณะยุบยับ เห็นไหม จับเจ้าตัวใจหลบซ่อนได้
 แล้วที่นี้ นั่นเห็นไหม มันสิ้นยังงี้ ถ้าสิ้นทำไมจึงต้องเป็นอย่างนี้ กำหนดขึ้นๆ คือ คำว่า
 ยุบยับนั้นเป็นแต่เพียงอาการของจิตแสดงเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ไม่ได้ทำอวัยวะให้ไหว
 นะ มันเป็นอยู่ภายในจิต พอเสริมเข้าๆ มันก็แสดงอาการยุบยับๆ ให้เป็นที่แน่ใจว่า
 เอ้อ นี่มันยังไม่หมด เมื่อยังไม่หมดจะปฏิบัติยังงี้

ที่นี้ต้องปฏิบัติด้วยอุบายใหม่โดยวิธีสับเปลี่ยนกัน ทั้งนี้เพราะทางไม่เคยเดิน สิ่ง
 ไม่เคยรู้ จึงลำบากต่อการปฏิบัติอยู่มาก พอเรากำหนดไปทางอสุภะนี้สุภะมันดับพริบ
 เดียวนะ มันดับเร็วที่สุดเพราะความชำนาญทางอสุภะมาแล้ว พอกำหนดอสุภะมันเป็น
 กองกระดูกไปหมดทันที ต้องกำหนดสุภะความสวยงามขึ้นมาแทนที่ สับเปลี่ยนกันอยู่
 นั้น นี่ก็เป็นเวลานานเพราะหนทางไม่เคยเดิน มันไม่เข้าใจ ก็ต้องทดสอบด้วยวิธีต่างๆ
 จนเป็นที่แน่ใจ จึงจะตัดสินใจลงทางใดทางหนึ่งได้

ที่นี้วาระสุดท้ายนะ เวลาจะได้ความจริง ก็นั่งกำหนดอสุภะไว้ตรงหน้า จิต
 กำหนดอสุภะไว้ให้ตั้งอยู่อย่างนั้น ไม่ให้เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างหนึ่งอย่างใด
 คือตั้งให้คงที่ของมันอยู่นั่นละ จะเป็นหนังห่อกระดูกหรือว่าหนังออกหมดเหลือแต่กอง
 กระดูกก็ให้มันรู้อยู่ตรงหน้านั้น แล้วจิตเพ่งดูด้วยความมีสติจดจ่ออยากรู้อยากเห็น
 ความจริงจากอสุภะนั้นว่า เอ้า มันจะไปไหนมาไหน กองอสุภะกองนี้จะเคลื่อนหรือ
 เปลี่ยนตัวไปไหนมาไหน คือเพ่งยังงี้มันก็อยู่อย่างนั้นละ เพราะความชำนาญของจิต
 ไม่ให้ทำลายมันก็ไม่ทำ เราบังคับไม่ให้มันทำลาย ถ้ากำหนดทำลายมันก็ทำลายให้

พังทลายไปในทันทีเพราะความเร็วของปัญญา แต่เราไม่ให้ทำลาย ให้ตั้งอยู่ตรงหน้านั้น เพื่อการฝึกซ้อมทดสอบกันหาความจริงอันเป็นที่แน่ใจ

พอกำหนดเข้าไปๆ อสุภะที่ตั้งอยู่ตรงหน้านั้นมันถูกจิตกลืนเข้ามาๆ อมเข้ามาๆ หากจิตนี้ สุดท้ายเลยรู้เห็นว่าเป็นจิตเสียเองเป็นตัวอสุภะนั้นนะ จิตตัวไปกำหนดว่าอสุภะนั้นนะมันกลืนเข้ามาๆ เลยมาเป็นตัวจิตเสียเองไปเป็นสุภะและอสุภะหลอกตัวเอง จิตก็ปล่อยผลัดกันที่ ปล่อยอสุภะข้างนอก ว่าเข้าใจแล้วที่นี้ เพราะมันขาดจากกันมันต้องอย่างนี้ซิ นี่มันเป็นเรื่องของจิตต่างหากไปวาดภาพหลอกตัวเอง ตื่นเงาตัวเอง อันนั้นเขาไม่ใช่ราคะ อันนั้นไม่ใช่โทสะ ไม่ใช่โมหะ ตัวจิตนี้ต่างหากเป็นตัวราคะ โทสะ โมหะ ที่นี้พอจิตรู้เรื่องนี้ชัดเจนแล้ว จิตก็ถอนตัวจากอันนั้นมาสู่ภายใน พอจิตแย็บออกไปมันก็รู้ว่าตัวนี้ออกไปแสดงต่างหาก ที่นี้ภาพอสุภะนั้นมันก็เลยมาปรากฏอยู่ในจิตโดยเฉพาะ

กำหนดอยู่ภายในพิจารณาอยู่ภายในจิต ที่นี้มันไม่เป็นความกำหนดอย่างนั้นนะซิ มันผิดกันมาก เรื่องความกำหนดแบบโลกๆ มันหมดไปแล้ว มันเข้าใจชัดว่ามันต้องขาดจากกันอย่างนี้ คือมันตัดสินกันแล้ว เข้าใจแล้ว ที่นี้ก็มาเป็นภาพปรากฏอยู่ในจิตก็กำหนดอยู่ภายในนั้น พอกำหนดอยู่ภายใน มันก็ทราบชัดอีกว่าภาพภายในนี้ก็เกิดจากจิต มันดับมันก็ดับไปที่นี้ มันไม่ดับไปที่ไหน พอกำหนดขึ้นมันดับไป พอกำหนดไม่นานมันก็ดับไป ต่อไปมันก็เหมือนฟ้าแลบนั่นเอง พอกำหนดพับขึ้นมาเป็นภาพก็ดับไปพร้อมๆ กัน เลยจะขยายให้เป็นสุภะอสุภะ อะไรไม่ได้ เพราะความรวดเร็วของความเกิดดับ พอปรากฏขึ้นพับก็ดับพร้อมๆ ต่อจากนั้นนิมิตภายในจิตก็หมดไป จิตก็กลายเป็นจิตว่างไปเลย ส่วนอสุภะภายนอกนั้นหมดปัญหาไปก่อนหน้านั้นแล้ว เข้าใจแล้ว ตั้งแต่ขณะที่มันกลืนตัวเข้ามาสู่จิต มันก็ปล่อยอสุภะข้างนอกทันทีเลย รูป เสียง กลิ่น รส อะไรข้างนอกมันปล่อยไปหมด เพราะอันนี้ไปหลอกต่างหากนี้ เมื่อเข้าใจตัวนี้ชัดแล้ว อันนั้นไม่มีปัญหาอะไร มันเข้าใจทันทีและปล่อยวางภายนอกโดยสิ้นเชิง

หลังจากภาพภายในดับไปหมดแล้วจิตก็ว่าง ว่างหมดที่นี้ กำหนดดูอะไรก็ว่างหมด มองดูต้นไม้ภูเขาศึกกรามบ้านช่องเห็นเป็นเพียงรางๆ เป็นเงาๆ แต่ส่วนใหญ่คือจิตนี้มันทะลุไปหมด ว่างไปหมด แม้แต่มองดูร่างกายตัวเองมันก็เห็นพอเป็นเงาๆ ส่วนจิตแท้มันทะลุไปหมด ว่างไปหมด ถึงกับออกอุทานในใจว่า โอโฮ จิตนี้ว่างถึงขนาดนี้เชียวนา ว่างตลอดเวลา ไม่มีอะไรเข้าผ่านในจิตเลย ถึงมันจะว่างอย่างนั้นมันก็ปรุปรุภาพเป็นเครื่องฝึกซ้อมอยู่เหมือนกัน เราจะปรุปรุภาพใดก็แล้วแต่เถอะ เป็นเครื่องฝึกซ้อมจิตใจให้มีความว่างซ้ำของเข้าไป จนกระทั่งแย็บเดียวว่างๆ พอปรุขึ้นแย็บมันก็ว่างพร้อมๆ ไปหมด

ตอนนี้แหละตอนที่จิตว่างเต็มที่ ความรู้อันนี้จะเด่นเต็มที่ที่นี้ คือรูปก็ดี เวทนาก็ดี สัทญญาก็ดี สังขารก็ดี วิญญาณก็ดี มันรู้รอบหมดแล้ว มันปล่อยของมันหมดไม่มีอะไรเหลือ เหลือแต่ความรู้อันเดียว มันมีความปฏิพัทธ์ มันมีความสัมผัสสัมพันธ์ อ้อยอิงอยู่อย่างละเอียดสุขุมมาก ยากจะอธิบายให้ตรงกับความจริงได้ มันมีความติดต่อกับความรู้อันนี้อีกเดียว พออาการใด ๆ เกิดขึ้นพบบันก็ดับพร้อม มันดูอยู่นี้สติปัญญาชั้นนี้ถ้าครั้งพุทธกาลท่านก็เรียก มหาสติ มหาปัญญา แต่สมัยทุกวันนี้เราไม่อาจเอื้อมพุด เราพูดว่าสติปัญญาอัตโนมัติก็พอตัวแล้วกับที่เราใช้อยู่ มันเหมาะสมกันอยู่แล้ว ไม่จำเป็นจะต้องให้ชื่อให้นามสูงยิ่งไปกว่านั้น มันก็ไม่พ้นจากความจริงซึ่งเป็นอยู่นี้เลย จิตดวงนี้ถึงได้เด่น ความเด่นอันนี้มันทำให้สว่างไปหมด...”

(เข้าสู่แดนอวกาศของจิตของธรรม หน้า ๖๕-๖๙)

จิตวิชา

๔ เดือนก่อนหน้าที่ท่านพระอาจารย์มั่นจะมรณภาพ ท่านอาจารย์ได้เข้าถึงความละเอียดอ่อนของจิต และเห็นว่าวิชาเป็นของดีและประเสริฐดังท่านกล่าวว่า

“...ที่อัศจรรย์สุดท้ายคือไปอัศจรรย์วิชานั้นซิ นี่จึงว่าจอมกษัตริย์วัฏจักรถึงขนาดนั้นเขียวนะ ไม่รู้เลยว่าอันนั้นเป็นกิเลส ทั้ง ๆ ที่สติปัญญานี้เป็นธรรมจักร ยังไปตายใจกับอันนั้นได้ ยังไปรักไปสวมนไปติดอันนั้นได้ อัศจรรย์ทั้งวันทั้งคืนเฝ้ากันอยู่นั้นรักษากันอยู่นั้น อะไรมาแตะไม่ได้...”

(รากแก้วของศาสนา หน้า ๔๔๙)

กำหนดรู้อาการของจิต อย่าหลงตามจิต

ท่านอาจารย์ได้เทศน์เดือนบรรดาศิษย์เกี่ยวกับอาการของจิตที่เกิดขึ้นในระหว่างการภาวนา พร้อมทั้งประสบการณ์ของท่านเพื่อให้นำไปพิจารณา ดังนี้

“...จิตบางนิสสัยพิสดารมาก ถ้าไม่มีครูอาจารย์ก็จะเสียหาย ถ้ามีครูอาจารย์คอยแนะให้ ผู้นั้นจะได้รับประโยชน์เร็ว ใช้ได้ดี ต้องอบรมสติปัญญาให้ทันจิตจึงจะไม่เสียไปได้ และเป็นประโยชน์กว้างขวางไม่มีประมาณ จิตและอารมณ์ของจิตรู้สึกพิสดารมาก ยากจะพรรณนาให้ถูกต้องกับความจริงที่ปรากฏนั้น ๆ แต่ถ้าเป็นนักปฏิบัติธรรมด้วยกัน

มีนิสัยคล้ายคลึงกัน รู้เห็นสิ่งต่าง ๆ เหมือนกันก็พูดกันรู้เรื่อง เช่นเดียวกับเราเรียนวิชาแขนงเดียวกันย่อมพูดกันรู้เรื่อง แม้คนอื่นจะไม่เข้าใจ

คราวหนึ่ง กำลังนั่งภาวนาอยู่ในกระท่อมในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ซึ่งมี “ปอบ” ดุมาก พระมันท์เข้า ได้ไปภาวนาในป่าเวลาตี ๔ เห็นคนหนึ่งที่ชาวบ้านว่าเป็น “ปอบ” นั้นมา ตามันลอกแลก มันเข้ามาที่เราพักแล้วเดินแยกไปหมู่บ้านอื่น เวลาภาวนาเราไม่รู้ว่าเราอยู่ที่ไหน พอผีมาเจอเราในขณะที่นั่งสมาธิภาวนา เราหลบ ตอนนั้นกายเราก็อล่นตุ๋บลงมา รู้ตัวแล้วขบขันเหลือเกิน เรารู้ว่าจิตทำเรา แต่เราไม่ได้พูดกับใคร เราเห็นอะไร รู้สึกอะไร ต้องใช้ปัญญาพิจารณาว่าอะไรแน่ ต้องหาทางแก้ ถ้าอะไรผ่านเข้ามา หลงว่าเป็นจริงไปหมดก็จะพลาด เราต้องมีความรู้ตัวและพิจารณาอยู่เสมอ ถ้าไม่รู้ก็สอนคนไม่ได้

ที่จริงเรื่องของจิตชนิดนี้มีไม่มากนัก มีราว ๕ เปอร์เซนต์เห็นจะได้ ถ้ามีครูอาจารย์ที่ถูกต้อง พวกนี้ดี นิสัยผาดโผน อาตมาก็เคยเป็นมาเหมือนกัน แต่จิตไม่ส่งไปข้างนอก เรารู้ทัน ความสว่างพุ่งขึ้นแบบเหาะเหินเดินฟ้า ตายไม่มีป่าช้า เรารู้แล้วถอนจิตมาที่ฐานเดิมของจิต พอจิตเห็นแล้วก็ดับได้ทันที ๆ เจ้าของต้องผ่านเรื่องบ้า ๆ เช่นนี้มามาก จึงพอทราบเรื่องต่าง ๆ ของนักปฏิบัติได้พอสมควร และแก้ไขกันได้ไม่แหวกแนว หรือเหาะเหินเดินฟ้าทั้งที่ไม่มีปีก...”

(ท่านอาจารย์พระมหาบัวฯ ในกรุงลอนดอน หน้า ๒๑๖ จากหนังสือ ธรรมคู่แข่งขันฯ)

“...จิตผมพูดไม่ถูกมันเป็นหลายแบบนะ เวลามันรวมนี้ก็เหมือนกัน มีอย่างค่อย ๆ สงบลงไป ๆ มันก็เป็นของมัน บทเวลามันจะเป็นของมันแบบฟุ้งนี่ก็เป็นของมัน แต่ส่วนนั้นมักจะเป็นเวลาผาดโผนนะ เราใช้สติปัญญาให้มากใช้กันอย่างเต็มที่มันเป็นอย่างนั้น เป็นได้ ๒ อย่างของผม จะเรียกว่า อุกุโธ ก็ถูก เราก็ไม่คิดไม่ได้ ตกแต่งให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้นะ หากเป็นในหลักธรรมชาติในภาคปฏิบัติที่ถึงวาระใดถึงเหตุการณ์ใดที่ควรจะแสดงออก มันก็แสดงออกมาของมันเอง

อย่างค่อยสงบตัวเข้าไป ๆ ก็เป็น แต่ชนิดนี้ไม่ค่อยอาจหาญนะ ชนิดที่อาจหาญจริง ๆ ก็คือเรื่องของปัญญา มันสงบลงด้วยอำนาจของปัญญานี้ แหม อันนี้อาจหาญมาก ประจักษ์ใจและประทับใจด้วย อาจหาญก็อาจหาญ ประทับใจก็ประทับใจ ถึงใจพูดง่าย ๆ ความสงบนี้เป็นพื้นฐานของสมาธิที่เราเคยเป็นอยู่แล้วมันไม่มีอะไรที่น่าเสียหาย ถ้าพูดตามปกติจิตของผม เรื่องสมาธินี้ชำนาญมากจริง ๆ กำหนดให้หยุดเมื่อไรหยุดได้เลย เพราะมันอยากจะหยุดอยู่แล้วมันก็เกียจคิดปรุง พอกำหนดเข้าไปก็แนวแล้วหายเงิบไปหมด อะไร ๆ หายเงิบหมดเหลือแต่ความรู้ล้วน ๆ ดิ่งอยู่อันเดียว

ทันกับชั้นซึ่งเพียบเต็มที่แล้ว ขณะไปถึงวัดสุทธาวาส สกลนคร เป็นเวลาเที่ยงวันของวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๒ และพอถึง ๒ นาฬิกา ๒๓ นาที ของคืนวันนั้นท่านก็มรณภาพ

ท่านอาจารย์ได้เกิดธรรมสังเวชและอุบายธรรม เมื่อได้พิจารณาธรรมในใจ เมื่อการมรณภาพของท่านพระอาจารย์มั่นผ่านไป ซึ่งท่านได้เทศน์ไว้ ดังนี้

“...วันท่านอาจารย์มั่นมรณภาพได้เกิดความสลดสังเวชอย่างเต็มที่จากความรู้สึกว่าหมดที่พึ่งทางใจแล้ว เพราะเวลานั้นใจก็ยังมีอะไรๆ อยู่ และเป็นความรู้ที่ไม่ยอมจะเชื่ออุบายของใครง่ายๆ ด้วย เมื่อชี้ไม่ถูกจุดสำคัญที่เรากำลังติดและพิจารณาอยู่ได้อย่างท่านอาจารย์มั่นเคยชี้ ซึ่งเคยได้รับผลจากท่านมาแล้ว ทั้งเป็นเวลาเร่งความเพียรอย่างเต็มที่ด้วย ฉะนั้น เมื่อท่านอาจารย์มั่นมรณภาพแล้วจึงอยู่กับหมู่คณะไม่ติด คิดแต่จะอยู่คนเดียวเท่านั้น จึงพยายามหาที่อยู่โดยลำพังตนเอง และได้ตัดสินใจว่าจะอยู่คนเดียวจนกว่าปัญหาของหัวใจทุกชนิดจะสิ้นสุดลงจากใจโดยสิ้นเชิง จึงจะยอมรับและอยู่กับหมู่เพื่อนต่อไปตามโอกาสอันสมควร

(แว่นดวงใจ หน้า ๓๓๖)

เมื่อนั่งอาลัยอาวรณ์ถึงท่านด้วยความเคารพรักและเลื่อมใส พร้อมทั้งความหมัดหวังในท่าน ก็ได้อุบายต่างๆ ขึ้นมาในขณะนั้นว่า วิธีการสั่งสอนของท่านเวลามีชีวิตอยู่ ท่านสั่งสอนอย่างไร ต้องจับเงื่อนไขนั้นแลมาเป็นครูสอน และท่านเคยย้ำว่าอย่างไรอย่าหนีจากรากฐานคือผู้รู้ภายในใจ เมื่อจิตมีความรู้แปลกๆ ซึ่งจะเกิดความเสียหาย ถ้าเราไม่สามารถพิจารณาความรู้ประเภทนั้นได้ ให้ย่อนจิตเข้ามาสู่ภายในเสีย อย่างไม่เสียหาย ท่านสอนอย่างนี้ก็จับเอาเงื่อนไขไว้ แล้วนำไปปฏิบัติต่อตนเองจนเต็มความสามารถ

เมื่อการมรณภาพของท่านอาจารย์มั่นผ่านไป เข้าไปกราบเท้าท่าน นั่งรำพึงรำพันปลงความสลดใจสังเวชน้ำตาไหลนองอยู่ปลายเท้าท่านเกือบ ๒ ชั่วโมง พร้อมทั้งพิจารณาธรรมในใจของตน กับโอวาทที่ท่านอาจารย์ให้ความเมตตาอุทิศสำหรับสั่งสอนเรา มาเป็นเวลา ๘ ปีที่อาศัยอยู่กับท่าน การอยู่เป็นเวลานานถึงเพียงนี้ แม้คู่สามีภรรยาซึ่งเป็นที่รักยิ่ง หรือลูกๆ ผู้เป็นที่รักของพ่อแม่อยู่ด้วยกัน ก็จะต้องมีข้อข้องใจต่อกันเป็นบางกาล แต่ท่านอาจารย์กับศิษย์ที่มาพึ่งร่มเงาของท่านเป็นเวลานานถึงเพียงนี้ ไม่เคยมีเรื่องใด ๆ เกิดขึ้น ยิ่งอยู่นานก็ยิ่งเป็นที่เคารพรักและเลื่อมใสหาประมาณมิได้ ท่านก็ได้จากเราและหมู่เพื่อนผู้หวังดีทั้งหลายไปเสียแล้วในวันนั้น อนิจจา วต สุขขารา เรือน

ร่างของท่านนอนสงบนิ่งอยู่ด้วยอาการอันน่าเลื่อมใสและอาลัยยิ่งกว่าชีวิตจิตใจ ซึ่งสามารถสละแทนได้ด้วยความรักในท่าน กับเรือนร่างของเราที่นั้งสงบกาย แต่ใจหวั่นไหวอยู่ด้วยความหมตหวังและหมตที่พึงต่อท่านผู้จะให้ความร่มเย็นต่อไป ทั้งสองเรือนร่างนี้รวมลงในหลักธรรม คือ อนิจจา อันเดียวกัน ต่างก็เดินไปตามหลักธรรม คือ อุปปชชิตวา นิรุชฌนติ เกิดแล้วต้องตาย จะให้เป็นอื่นไปไม่ได้

ส่วนท่านอาจารย์มั่นท่านเดินแยกทางสมมุติทั้งหลายไปตามหลักธรรมบทว่า เตสํ รูปสโม สุขो ท่านตายในชาติที่นอนสงบให้ศิษย์ทั้งหลายปลงธรรมสังเวชชั่วขณะเท่านั้น ต่อไปท่านจะไม่มาเป็นบ่อแห่งน้ำตาของลูกศิษย์เหมือนสมมุติทั่วๆ ไป เพราะจิตของท่านที่ขาดจากภพชาติ เช่นเดียวกับหินที่หักขาดจากกันคนละชิ้น จะต่อให้ติดกันสนิทอีกไม่ได้ฉะนั้น ผมนั่งรำพึงอยู่ด้วยความหมตหวัง และปัญหาทั้งหมดภายในใจที่เคยปลดปล่อยกับท่าน บัดนี้เราจะไปปลดปล่อยกับใคร และใครจะมารับปลดปล่อยปัญหาของเราให้ลึนซอกไปได้เหมือนอย่างท่านอาจารย์มั่นไม่มีแล้ว เป็นกับตายก็มีเราคนเดียวเท่านั้น เช่นเดียวกับหมอที่เคयरักษาโรคเราให้หายไม่รู้กี่ครั้ง ชีวิตเราอยู่กับหมอคนเดียวเท่านั้น แต่หมอผู้ให้ชีวิตเรามาประจำวันก็ได้ลึนไปเสียแล้วในวันนี้ เราจึงกลายเป็นสัตว์ป่าเพราะหมดยารักษาโรคภายใน

(แว่นดวงใจ หน้า ๓๓๖-๓๓๗)

เพื่อความไม่ประมาท

ท่านอาจารย์ได้เทศน์ชี้ทางเดินเพื่อความไม่ประมาทไว้ดังนี้

“...ความจะเป็นผู้ใหญ่ย่อมเป็นมาจากผู้น้อยอย่างเราเห็นกันอยู่ทุกท่าน และต่างจะได้ผ่านไปเช่นเดียวกัน ความยากลำบากมีอยู่ด้วยกันทุกคน ทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อยต้องผ่านทางสายนี้ด้วยกัน จะต้องผ่านทางลำบากซึ่งเป็นทางเดินเพื่อความเจริญก้าวหน้าทั้งทางโลกทางธรรม ใครๆ ไม่เคยเป็นเศรษฐีมาด้วยความเกียจคร้านนอนอยู่เฉยๆ ต้องเป็นขึ้นเพราะความขยัน ซึ่งจะต้องยึดความลำบากเป็นเส้นทางเดิน เพราะความลำบากเพื่อผลที่มุ่งหวังโดยถูกต้อง เป็นทางเดินของคนฉลาดและมั่งคั่งเดินกันเป็นประจำ

แม้ทางธรรมก็ควรทราบว่าการลำบากเป็นทางเดินของนักปราชญ์ทุกชั้นมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ในบทธธรรมก็มีรับรองไว้ว่า ทุกขสุสานนุตรํ สุขํ คนมีสุขเพราะยึดความลำบากเป็นทางเดิน ทางทุกข์ก็มีบทธธรรมอ้างไว้ว่า สุขสุสานนุตรํ ทุกขํ คนมีทุกข์เพราะยึดสุขเป็นทางเดิน ผู้มีความขยันหมั่นเพียรไม่ถือความลำบากเป็นอุปสรรค

ฝึกหัดคิดค้นในสภาวะธรรมซึ่งมีอยู่รอบตัวไม่หยุดยั้ง ผู้นั้นก็จะเป็นคนประเภทที่ ๓ เรียกว่าประเภทที่ไม่ขอเกิดในโลกนี้อีกแล้ว จะกลายเป็นคนประเภท เตสั วุสโม สุโข ความระงับดับเชื้อแห่งความเกิดเป็นสังขารทุกประเภท เป็นความสุขปราศจากโลกามิส สิ่งก่อกวน และเป็นความสุขที่สมหวังโดยแท้จริง ฉะนั้น ขอให้ท่านนักปฏิบัติทุกท่านจงตระหนักใจในคนทั้ง ๓ ประเภทนี้ แล้วเลือกเฟ้นเอาเองว่าคนประเภทไหนเป็นประเภทที่เยี่ยมอยู่ในตัวของเรา ณ บัดนี้ เพราะเราทำได้ด้วยกันทุกคนโดยไม่ต้องกลัวตาย เพราะความเพียรเพื่อพ้นทุกข์ไปตามพระพุทธเจ้าไม่ใช่เพชฌฆาต จะรอม่าหรือตัดศีรษะผู้พากเพียรในทางดี

จงเป็นผู้อาจหาญต่อการปลดเปลื้องตนจากเครื่องผูกพัน เรื่องความทุกข์ ความลำบากซึ่งเป็นเงาของขันธุ์ที่ผู้มีขันธุ์จะต้องได้รับเป็นภาระด้วยกันทุกราย ใครจะมาโกหกกันไม่ได้ ต้องเป็นทุกข์และกังวลเท่าที่ทราบกันอยู่ในขันธุ์ของตน ๆ และควรจะทราบไว้ว่า ทั่วโลกต้องเป็นเช่นเดียวกับขันธุ์ของเราที่ครองตัวอยู่นี้

ฉะนั้น จงอย่าพากันทำความพอใจในความหมุนเวียน คือ ความเกิด แก่เจ็บตาย จงเป็นผู้มีความไม่ประมาทเสมอ...”

(แว่นดวงใจ หน้า ๓๓๗-๓๓๘)

ทุกข์หนักอีกครั้ง

“...ปีพ่อแม่ครูจารย์มรณภาพเป็นปีที่ทุกข์ที่สุด หัวเลี้ยวหัวต่อ หมุนตัว ๆ ไม่มีเวลาเลย เข้ากับใครไม่ได้ ตั้งแต่พ่อแม่ครูจารย์ยังมีชีวิตอยู่ก็เป็นอย่างนั้นอยู่แล้ว แต่ความจำเป็นท่านป่วยก็ต้องบังคับตัวเองเพื่อท่าน เพราะความจำเป็นของท่านเหนือท่านเป็นเจ้าบุญเจ้าคุณของเรา เราจึงต้องติดพันกับท่านตลอดเลย เวลาเจ็บไข้ได้ป่วยไม่ได้ห่าง ทางนี้มันก็หมุนของมัน ทางนั้นก็หมุน หมุนเพื่อท่านและหมุนเพื่อตัวเอง

ที่นี้สรุปเอาเลย พอท่านมรณภาพแล้วก็ติดผิงเลย เข้ากับใครไม่ได้นะ เข้าในป่าในเขาอยู่คนเดียว ๆ ไม่เอาใครไปด้วย ใครไปด้วยไม่ได้เลย ขนาดนั้นถึงเวลามันเป็นเวลาอยู่คนเดียวไม่ได้ก็มี คืออยู่คนเดียวมันก็เหมือนกับสัตว์ตัวหนึ่งอยู่ในป่านั้นแล อยู่ในป่าภูวนาไม่ได้เรื่องมันก็เป็นท่านองสัตว์ป่าไปเสีย ป่าดงพงไพรสงัดแต่หัวใจมันไม่สงัด มันดินของมันอยู่นั่นละ กิเลสละพาให้ดิน จนถึงกับอุทานในใจ โธ ถ้าเป็นอย่างนี้เราอยู่คนเดียวได้ยังไง นี้อยู่ไม่ได้ ปราศจากครูบาอาจารย์ไม่ได้ถ้าเป็นอย่างนี้ มันจึงต้องอยู่กับท่าน ๆ ออกไปชั่วคราวแล้วเข้ามา ออกไปชั่วคราว ถ้าเห็นว่าแปลก ๆ แล้วก็รีบเข้ามา ๆ นี้เวลาอยู่คนเดียวไม่ได้มันก็เป็นให้เห็นอยู่ชัด ๆ ในหัวใจเรานั้นแหละ เอา

หัวใจผู้ปฏิบัตินี้ดีกว่ามันถึงชัดเจนดี ในระยะที่อยู่คนเดียวไม่ได้ก็เห็นอยู่ชัด ๆ ใน
เจ้าของคนเดียวนี้แหละ

เอ้า ที่นี้พลิกออกมาจากนี้ ถึงระยะที่จะอยู่กับหมู่เพื่อนไม่ได้ เอาอีกละนะ มัน
อยู่ไม่ได้จริง ๆ เสียเวล่ำเวลา ใครมายุงไม่ได้นะ คิดดูซิไปบิณฑบาตที่ไหนหมู่บ้าน
ใหญ่ ๆ ไม่อยู่ ไปหาอยู่บ้าน ๕ หลังคาเรือน ๖ หลังคาเรือน บ้านใหญ่ไม่เอา ถ้ายิ่งบ้าน
ไหนไปแล้วเขารุมมาหา โอ้ย บ้านนี้ไม่ได้เรื่องแน่ นั่น เขาจะมายุงเราหาเวลาภาวนา
ไม่ได้ ไม่เอา หนีไปหาอยู่หมู่บ้าน ๓ หลังคาเรือน ๔ หลังคาเรือน บิณฑบาตกับเขาพอมี
ชีวิตบำเพ็ญธรรมให้เต็มเม็ดเต็มหน่วยเท่านั้น ไปบิณฑบาตก็ทำความเพียรตลอด ยุง
กับใครเมื่อไร ทั้งไปทั้งกลับมีแต่เรื่องความเพียรเหมือนกับเดินจงกรม มันเป็นอยู่ใน
หลักธรรมชาติของมันเองเวลามันหมุนของมัน เห็นชัด ๆ อยู่ในหัวใจว่าอยู่กับใครไม่ได้
นี่มันก็รู้อยู่กับใจเราเอง

ระยะหนึ่งมันบอกว่าอยู่คนเดียวไม่ได้ ต้องได้วิงหาครูหาอาจารย์ไม่จั้นจมนั้น ๆ
มันรู้ชัดอยู่ ก็ต้องได้เข้าหาครูหาอาจารย์ ถึงวาระที่จะอยู่คนเดียวนี้ จะอยู่กับใครไม่ได้
แล้วมันก็รู้อีก ใครติดตามไม่ได้นะ โอ้ย ขโมยหนีจากพระจากเณรเหมือนขโมย ขโมย
ใหญ่ ๆ เลยนี่ โน่นหัวใจหัวใจนั้น ขโมยหนีกลางคืน กลางวันหมู่เพื่อนจะเห็น ถ้าพอ
ไปกลางวันได้ก็ไป พอไปกลางคืนได้ก็ไปกลางคืน ดึกตื่นไม่ว่านะ หนีจากหมู่เพื่อน
มันไม่สบายมันอยู่ไม่ได้ ก็งานของเราเป็นอยู่อย่างนี้มีเวลาว่างเมื่อไร อยู่อย่างนี้ตลอด
แล้วจะไปอ้าปากพูดคุยกับคนนั้นอ้าปากพูดคุยกับคนนี้ได้อย่างไร งานเต็มมืออยู่ที่นี่ นั่นถึง
วาระมันเป็นในหัวใจรู้เอง...”

(ที่สุดแห่งทุกข์ หน้า ๒๐๖-๒๐๙)